

Grzegorz Wejman

Uniwersytet Szczeciński, Szczecin | Instytut Nauk Teologicznych
ORCID: 0000-0002-4357-0885, e-mail: grzegorz.wejman@usz.edu.pl

BULLA PIUSA VII *DE SALUTE ANIMARUM* A ODRADZAJĄCY SIĘ KOŚCIÓŁ KATOLICKI NA POMORZU ZACHODNIM I ZIEMI LUBUSKIEJ W LATACH 1821–1945

Streszczenie

Bulla papieża Piusa VII *De salute animarum* z 16 lipca 1821 roku porządkowała sprawy Kościoła katolickiego na terenie Prus, w tym na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej. Wraz z nią oblicze wspólnoty katolickiej, stanowiącej w średniowieczu część biskupstwa kamieńskiego i lubuskiego, a zupełnie zniszczonej w okresie diaspory (począwszy od połowy XVI w.), zaczęło się odradzać w swoich strukturach. Teren byłego biskupstwa kamieńskiego podlegał delegaturze berlińskiej zaliczanej do diecezji wrocławskiej, która w 1930 roku została podniesiona do godności biskupstwa, a tereny byłego biskupstwa lubuskiego bezpośrednio w skład biskupstwa wrocławskiego.

Kiedy w ramach delegatury berlińskiej w 1821 roku były trzy parafie (w Szczecinie, Stralsundzie i Frankfurcie nad Odrą), to już w połowie XIX w. dwa archiprezbiteraty: pomorski z 10 parafiami i frankfurcki z 7 parafiami oraz w ramach diecezji wrocławskiej dekanat Neuzelle z 5 parafiami (obejmujący obszar byłego biskupstwa lubuskiego). Jeszcze bardziej zmieniło się oblicze katolicyzmu przed wybuchem II wojny światowej (1938 r.): już w ramach biskupstwa berlińskiego wchodziło 5 archiprezbiteratów: szczeciński (z 14 parafiami), stargardzki (11), koszaliński (8), stralsundzki (8) i frankfurcki (6) oraz 4 parafie wchodzące do dekanatów wałęckiego i lęborskiego, a w ramach archidiecezji wrocławskiej istniały dwa dekanaty: gorzowski (z 11 parafiami) i eberswaldzki (2). W sumie na terenie byłych diecezji kamieńskiej i lubuskiej w 1938 roku funkcjonowały 64 parafie (51 parafii w obszarze byłej diecezji kamieńskiej i 19 – lubuskiej), a nadto posługę duszpasterską pełniły tutaj 3 zgromadzenia zakonne męskie (z 3 domami) i 5 zgromadzeń zakonnych żeńskich z 14 domami.

Słowa kluczowe: papież Pius VII, bulla *De salute animarum*, diecezja kamieńska, diecezja lubuska, diecezja berlińska, Pomorze Zachodnie, ziemia lubuska, Brandenburgia

Abstract

BULL OF PIUS VII *DE SALUTE ANIMARUM* AND THE REBORN
CATHOLIC CHURCH IN WEST POMERANIA AND THE LUBUSZ LAND
BETWEEN 1821 AND 1945

The papal bull of Pope Pius VII *De salute animarum* of 16 July 1821 put in order the affairs of the Catholic Church in Prussia, including West Pomerania and Lubusz Land. Together with it, the face of the Catholic community, which in the Middle Ages was part of the Kamien (Kamień) Pomorski and Lubusz Bishoprics, and completely destroyed during the diaspora (starting from the mid-16th century), began to be reborn in its structures. The area of the former Kamien (Kamień) Pomorski Bishopric was subordinated to the Berlin Delegation, which was part of the Wrocław (Breslau) Diocese, which in 1930 was raised to the rank of a bishopric, and the areas of the former Lubusz Bishopric directly to the Wrocław (Breslau) Bishopric.

When in 1821 there were three parishes within the Berlin Delegation (in Szczecin, Stralsund and Frankfurt (Oder)), already in the mid-19th century there were two archpresbyterates: Pomeranian with 10 parishes and Frankfurt with 7 parishes, and within the Wrocław (Wrocław – Breslau) Diocese the Neuzelle Decanate with 5 parishes (covering the area of the former Lubusz Bishopric). Before the outbreak of World War II (1938), the face of Catholicism changed even more: the Berlin Bishopric already included 5 archpresbyterates: Szczecin (with 14 parishes), Stargard (11), Koszalin (8), Stralsund (8) and Frankfurt (6) and 4 parishes belonging to the Walcz (Walcz) and Lębork Decanates, and within the Wrocław (Wrocław – Breslau) Archdiocese there were two Decanates: Gorzów (Gorzów) (with 11 parishes) and Eberswald (2). In total, there were 64 parishes in the former Dioceses of Kamien (Kamień) Pomorski and Lubusz in 1938 (51 parishes in the area of the former Kamien (Kamień) Pomorski Diocese and 19 in the Lubusz Diocese), and in addition, 3 male religious congregations (with 3 monastic houses) and 5 female religious congregations (with 14 monastic houses) performed pastoral services here.

Keywords: Pope Pius VII, bull *De salute animarum*, Kamien (Kamień) Pomorski Diocese, Lubusz Diocese, Berlin Diocese, West Pomerania, Lubusz Land, Brandenburg

Wstęp

Bulla papieża Piusa VII *De salute animarum* z 16 lipca 1821 roku porządkowała sprawy Kościoła katolickiego na terenie Prus, w tym na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej. Dokumentowi papieskiemu nadano już 23 sierpnia tegoż roku rangę ustawy państwowej¹, toteż władza Prus zachowała zwierzchnictwo nad Kościołem katolickim, niemniej organizacja kościelna mogła się swobodniej rozwijać. Omawiany teren znalazł się w granicach diecezji wrocławskiej jako delegatura berlińska. W 1930 roku została ona podniesiona

1 Andrzej Kopiczko, „Reorganizacja Kościoła katolickiego w Prusach na podstawie bulli «De salute animarum»”, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 12, red. Jan Walkusz (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013), 65–73.

do rangi biskupstwa berlińskiego i włączona do nowej metropolii wrocławskiej. Taki stan trwał do 1945 roku.

W niniejszym artykule omówiono stan Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1821–1945 oraz odwołano się do czasów byłej diecezji kamieńskiej i lubuskiej – by pokazać pewną ciągłość historyczną i obszar terytorialny badań – ze szczególnym uwzględnieniem terenów znajdujących się obecnie w granicach Polski.

1. Katolicy na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w czasie diaspory

Wystąpienie Marcina Lutra w Niemczech w 1517 roku znalazło również swoje bolesne odbicie w diecezji kamieńskiej². 13 grudnia 1534 roku podczas otwarcia tzw. sejmiku pomorskiego w Trzebiatowie oficjalnie wprowadzono protestantyzm na Pomorzu Zachodnim. Naciskom reformacji zdołał oprzeć się jeszcze ówczesny biskup Erazm von Manteuffel (1521–1544), jednakże jego następca, książęcy kanclerz Bartłomiej Swawe (1544–1549)³, sprzeniewierzył się Kościołowi i oddał 12 października 1545 roku biskupstwo kamieńskie w ręce protestanckich książąt, a przyjąwszy wyznanie augsburskie, sam został superintendentem. Po Bartłomieju „zasiadł” na stolicy biskupiej w Kamieniu Pomorskim Martin von Weiher (1549–1556); w 1551 roku otrzymał on konfirmację papieską,

2 Powstałe w 1000 roku biskupstwo w Kołobrzegu po kilku latach przestało istnieć. Dopiero 14 października 1140 roku papież Innocenty II bullą *Ex commissa nobis* erygował diecezję pomorską z siedzibą w Wolinie. 48 lat później (25 lutego) została ona przeniesiona do Kamienia Pomorskiego, stąd zw. kamieńską, co potwierdził papież Klemens III bullą *Ex iniuncta nobis a Deo*. Biskupstwo kamieńskie od zachodu sąsiadowało z diecezją w Swarzeniu, od południowego zachodu z biskupstwami w Hobolinie (Havelbergu) i Brennie (Brandenburgu), a od południa z diecezją w Lubuszu i dalej z biskupstwem poznańskim, od południowego wschodu z arcybiskupstwem gnieźnieńskim i od wschodu z diecezją wrocławską. Biskupstwo pokrywało się z księstwem kamieńskim. Przez kolejne 350 lat rozwijało się dobrze zarówno od strony organizacyjnej, jak i duszpasterskiej. Immediacja biskupstwa spowodowała, że na tronie biskupim zasiadało 29 biskupów i 7 elektów z różnych części Europy. Biskupom kamieńskim w kierowaniu diecezją pomagali archidiakoni, oficjałowie generalni i wikariusze generalni w sprawach duchownych (*in spiritualibus*), a także biskupi pomocniczy, których w średniowieczu było 18. Z końcem średniowiecza w ramach biskupstwa było 9 archidiakonatów, 422 parafie i 22 filie oraz ok. 1,7 tys. kościołów i kaplic; istniało 46 klasztorów męskich i 19 żeńskich. Posługę pełniło od 2 do 3 tys. kapłanów świeckich i zakonnych. Od 29 maja 1456 roku istniał uniwersytet w Gryfii (Greifswald). *Codex Pomeraniae Diplomaticus*, t. 1 (Greifswald: Wyd. Karl Friedrich Wilhelm Hasselbach i Johan Gotfried Ludwig Kosegarten, 1843–1852), nr 16 i 63; *Bullarium Poloniae*, t. 1, ed. Et cur. Irena Sułkowska-Kuraś i Stanisław Kuraś (Romae: École Française de Rome, 1982), nr 11 i 29; *Pommersches Urkundenbuch*, t. 1 (Stettin: Wyd. Roman Klempin, 1868), nr 111; Grzegorz Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1972* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2007), 27–41; Marek Okoń, „Granice średniowiecznej diecezji kamieńskiej”, *Roczniki Humanistyczne* 2 (1987): 41–59; Jürgen Petersohn, „Die räumliche Entwicklung des Bistums Kammin”, *Studien Neue Folge* 57 (1971): 7–25; Bolesław Kumor, „Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 18 (1969): 339–344.

3 Jan Walicki, *Przynależność metropolitalna biskupstwa kamieńskiego i lubuskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*. (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1960), 92, a także Heyden, Hellmuth, *Kirchengeschichte Pommerns*, t. 2 (Köln–Braunsfeld: Westfälische Wilhelms-Universität zu Münster, 1957), 4–5.

ale nic nie uczynił dla ratowania wiary katolickiej⁴. Tytuł biskupa kamińskiego, mimo zniesienia stolicy biskupiej, służył jeszcze, począwszy od 1556 roku, sześciu⁵ książętom pomorskim jako „ozdoba” wśród innych tytułów⁶. Ernest Bogusław de Croy zrzekł się tytułu księcia i biskupa kamińskiego na rzecz Wielkiego Elektora Fryderyka Wilhelma 16 listopada 1650 roku za 100 tys. talarów. Protestantyzacja Pomorza Zachodniego wzmocniła żywioł niemiecki⁷.

Protestantyzm objął również biskupstwo lubuskie⁸. Naukę Marcina Lutra przejęli synowie Joachima I Nestora⁹: margrabia Jan z Kostrzyna¹⁰ i elektor Joachim II¹¹. Ten ostatni

4 Martin von Weiher, 6 października 1551 roku uzyskał konfirmację papieską od Juliusza III. Pozostał jednak przy niższych święceniach i nie starał się ani o wyższe, ani o sakrę biskupią. Poza tym był uczniem Melanchtona, a nawet domownikiem Marcina Lutra. Edward Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamińskiej* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2002), 64.

5 Chodzi tutaj o: Jana Fryderyka, Kazimierza VI, Franciszka, Urlyka, Bogusława XIV i Ernesta Bogusława księcia Croy. Porównaj: Rymar, *Biskupi*, 65–67.

6 Faktyczne kierownictwo religijne spoczywało od 1558 roku w rękach generalnego superintendenta.

7 Bolesław Kumor, *Historia Kościoła, cz. 5: Czasy nowożytnie* (Lublin: KUL, 1984), 127.

8 Biskupstwo lubuskie powstało w 1124 roku i obejmowało teren ziemi lubuskiej. Ziemia lubuska swym zasięgiem obejmowała kasztelanję lubuską wraz ze stolicą ziemi Lubuszem (*castrum magnum* Lubusz), a także obszar sąsiedniego księstwa Sprewian (ziemie Barnim i Tetlow wraz ze stolicą – Kopanice [dzisiaj dzielnica Berlina]) i rozciągała się o obu stronach Odry między Śląskiem, Pomorzem Zachodnim i Wielkopolską; już za Mieszka I należała do Polski. W okresie rozbitcia dzielnicowego stała się przedmiotem rywalizacji margrabiów miśnieńskich i arcybiskupów magdeburskich. Szczególnie fatalnym w skutkach okazał się spór o schedę w 1248 roku pomiędzy synami Henryka Pobożnego – Bolesławem Rogatką, księciem legnickim, a Henrykiem III, księciem wrocławskim. Bolesław Rogatka w czasie wojny z Henrykiem sprzedał, 20 kwietnia 1249 roku, połowę ziemi lubuskiej arcybiskupowi magdeburskiemu Wilibrandowi w celu zapewnienia sobie sprzymierzeńców. W 1251 roku odstąpił drugą część margrabiemu brandenburskiemu. W ten sposób w połowie XIII wieku Polska straciła tę ziemię, która stała się punktem wyjścia ekspansji marchii brandenburskiej na pogranicze wielkopolsko-śląskie i wielkopolsko-pomorskie. W 1945 roku, na podstawie układu poczdamskiego, powróciła do Polski wschodnia część ziemi lubuskiej. Granice diecezji lubuskiej pokrywały się z niewielkimi odchyleniami z granicami ziemi lubuskiej. Biskupstwo lubuskie sąsiadowało w swej lewobrzeżnej części od południa z diecezją miśnieńską, od zachodu i północy z brandenburską, a od 1210 roku na północy z kamińską. Zaś na prawym brzegu Odry graniczyła z biskupstwem wrocławskim, na wschodzie z poznańskim. Siedzibą pierwszego biskupa lubuskiego był stary słowiański gród – Lubusz. Stolica biskupstwa była przenoszona dwukrotnie: w 1276 roku do Górzycy Odrzańskiej, a w 1373 roku do Przyboru, czyli do Fürstenwalde. Na tronie biskupstwa lubuskiego zasiadało 37 biskupów. Biskupom lubuskim przysługiwała też zwyczajna jurysdykcja kościelna nad łacinnikami zamieszkałymi na Rusi w latach 1232–1375. Diecezja podzielona była na 8 dekanatów – 4 na lewym brzegu Odry oraz 4 na prawym brzegu Odry i 174 parafie; od XIII do XVI wieku zbudowano w 17 miejscowościach ok. 30 świątyń nieparafialnych. W 1506 roku na bazie szkoły we Frankfurcie nad Odrą powstał uniwersytet. Władysław Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XIII* (Poznań: Wydawnictwo Pallotinum, 1962), 151; Tadeusz Silnicki, *Z dziejów Kościoła w Polsce* (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1960): 159–160; Anzelm Weiss, *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*, *Studia Kościelnohistoryczne* t. 1 (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1977); Michał Chorzępa, „Krótki rys historyczny biskupstwa lubuskiego”, *Gorzowskie Wiadomości Kościelne* 9 (1961): 308; Gerard Labuda, *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1974), 53–54; Leszek Gustowski, *Polska a Pomorze Odrzańskie. Zarys historyczny* (Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1946), 27–28; Anzelm Weiss, „Terytorium diecezji lubuskiej w średniowieczu”, *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne KUL* 4 (1973): 83–92; Zofia Kozłowska-Budkowa, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej* 1, 29 (1947): 34–35; Walicki, *Przynależność metropolitalna*, 96–97; Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego*, 41–51.

9 Elektor magdeburski w latach 1499–1535.

10 Margrabia w latach 1535–1571.

11 Elektor brandenburski w latach 1535–1571.

uczynił swego brata Jana współpatronem nad diecezją lubuską (19 sierpnia 1539 r.), gdyż połowa diecezji leżała w jego posiadłościach nowomarchijskich. Po śmierci bp. Jana Horenburga (1551–1555) Joachim II i Jan z Kostrzyna¹², mimo oporu kapituły katedralnej, przeprowadzili w 1556 roku wybór swojego kandydata na biskupa, małoletniego Joachima Fryderyka¹³ – syna Joachima II. Rok ten uważa się za koniec istnienia biskupstwa. Choć tytułu biskupstwa używał on jeszcze do 1598 roku¹⁴, było one już pustą nazwą.

W zaistniałej rzeczywistości omawiane tereny znalazły się w diasporze, która trwała do zakończenia II wojny światowej¹⁵. Po pokoju westfalskim (1648), w myśl zasady *cuius regio, eius religio*, katolicy napotykali ze strony protestanckich niemieckich księząt coraz większe trudności w sprawowaniu praktyk religijnych. Fryderyk Wilhelm I (Wielki Elektor w latach 1640–1688) w testamencie politycznym z roku 1667 dał wyraz swej radości, że Brandenburgia i Pomorze zostały „dzięki Bogu całkowicie uwolnione od strasznej papieskiej ohydy i bałwochwalstwa”¹⁶. Należy dodać, że w czasach diaspory na Pomorzu Zachodnim w 1678 roku (26 listopada) było 4 katolików (była to zbyt zaniżona liczba, statystyka *ad usum Delphini*), a na terenie Brandenburgii w 1688 roku – 10¹⁷.

Rzeczywiście, pomimo całej niechęci do katolicyzmu władcy brandenburscy nie mogli zapobiec przenikaniu katolików na ich terytorium. Przybywali tu zwerbowani do służby wojskowej czy też zachęceni pomyślnymi perspektywami osadnicy. W 1715 roku generał jezuitów na polecenie Stolicy Apostolskiej wysłał 20 ojców dla prowadzenia potajemnej pracy duszpasterskiej na Pomorzu i w Brandenburgii. Mieli oni swój dom w Międzyrzeczu Wlkp. i stąd urządzali misje w Paradyżu, Bledzewie, Rokitnie, Pszczewie, Goraju, Skwierzynie i innych miejscowościach¹⁸.

12 Weiss, *Organizacja diecezji*, 54; Walicki, *Przynależność metropolitalna*, 127–128.

13 Urodził się on 27 stycznia 1546 roku, a zmarł 18 lipca 1608 roku.

14 W tym roku objął on stanowisko elektora.

15 Pomorze po wymarciu dynastii Gryfitów (1637) i pokoju westfalskim (1648) zostało podzielone między Brandenburgię i Szwecję. Ta ostatnia zajęła tereny położone na zachód od Odry, wyspy: Uznam i Wolin oraz Szczecin wraz z ujściem Odry. Reszta Pomorza przypadła Brandenburgii. W 1720 roku już Prusy (od 1618 r. elektorat Brandenburgii i księstwo Prus były w unii personalnej, jako Brandenburgia-Prusy. Książę-elektor Fryderyk III ogłosił się 18 stycznia 1701 w Królewcu *królem w Prusach* [niem. *König in Preussen*, w domyśle Książęcych, w których suwerenami byli od 1657 r.], gdyż tytuł *króla Prus* był należny od 1466 roku władcom Polski, oraz przyjął imię Fryderyk I) uzyskały także Szczecin oraz wspomniane wyspy, zaś w 1815 roku resztę pomorskich posiadłości szwedzkich obejmujących Strzałów, Wołogoszcz i Rugię; w latach 1815–1945 tereny te tworzyły prowincję pomorską z dwoma rejencjami: Pomorze Przednie (z siedzibą w Szczecinie – w 1932 roku w granice tej rejencji włączono istniejącą od 1817 roku rejencję w Strzałowie) oraz Pomorze Tylnie (z siedzibą w Koszalinie, w 1938 roku dołączono rejencję pilską z siedzibą władz w Pile). Ziemia lubuska po śmierci Joachima I (1535 r.) znalazła się pod władzą jego syna Jana. To on ustanowił siedzibę dla Nowej Marchii w Kostrzynie; w jej skład wchodziły też księstwo krośnieńskie i ziemia torzymska. Jednakże po jego śmierci (1571 r.) ziemia ta wróciła do Brandenburgii, dzieląc jej los. Od 1701 roku stanowiła część królestwa Prus (od 1806 r. jako prowincja Brandenburgia składała się z dwóch rejencji: poczdamskiej i frankfurckiej [Berlin stanowił wydzielony obszar Prus i nie był podmiotem Brandenburgii]), a od 1871 roku cesarstwa niemieckiego, po I wojnie światowej znalazła się w granicach Republiki Weimarskiej, a potem III Rzeszy.

16 Wiśniowski, Eugeniusz, „Losy katolicyzmu na Pomorzu Zachodnim od czasów reformacji do II wojny światowej”, *Prezbiterium* 9–11 (1974): 70.

17 Bolesław Dratwa, „Apostolski Wikariat Północy”, *Gorzowskie Wiadomości Kościelne* 1 (1980): 26.

18 Dratwa, *Apostolski Wikariat Północy*, 27.

Nadto margrabiowie, respektując przepisy międzynarodowe, musieli zgodzić się na odprawianie nabożeństw katolickich dla akredytowanych przy ich dworze posłów zarówno francuskich, jak i austriackich¹⁹. Za rządów króla Fryderyka Wilhelma I (1713–1740) w Prusach można było liczyć na zabezpieczenie duszpasterskiej opieki katolikom. Przyczyniły się do tego w dużej mierze wojska królewskie, zwłaszcza oficerowie, głosząc, że w krajach poddanych królowi wszyscy żołnierze mają swobodę religijną²⁰. Król w 1717 roku zezwolił na odprawianie „zamkniętych nabożeństw” w Szczecinie w prywatnym domu na Łasztowni²¹, gdzie stacjonował jeden z regimentów²². 9 kwietnia 1722 roku powstała tutaj pierwsza wojskowo-cywilna gmina katolicka na Pomorzu Zachodnim²³, która 24 maja 1809 roku została przemianowana na katolicką cywilno-wojskową parafię pw. św. Jana Chrzciciela²⁴. Również na Pomorzu od 1821 roku istniała druga parafia w Stralsundzie²⁵. Nadto na terenie byłej diecezji lubuskiej powstała w 1798 roku parafia w Frankfurcie nad Odrą²⁶.

Od strony instytucjonalnej Stolica Apostolska cały czas zabiegała o posługę duszpasterską wśród pozostałych katolików na omawianych terenach zw. Misją Północną²⁷. W dniu powołania Kongregacji Rozkrzewiania Wiary – 6 stycznia 1622 roku – poddała pod jurysdykcję nuncjuszy: kolońskiego²⁸ (m.in. Brandenburgię²⁹) i warszawskiego (m.in. Meklemburgię i Pomorze Zachodnie³⁰). Tereny byłego biskupstwa kamieńskiego w 1688 roku, a byłego biskupstwa lubuskiego w 1699 roku, włączono do powstałego

19 Według oceny wikariusza apostolskiego Górnej i Dolnej Saksonii bp. Agostina Steffaniego (był nim w latach 1709–1723 oraz 1726–1728) w Berlinie, który był też pod jego jurysdykcją, panowały bardzo trudne warunki pracy duszpasterskiej; w mieście w 1711 roku żyło ok. 600 katolików, a w okolicy ok. 200. Wiśniowski, *Losy katolicyzmu*, 71.

20 Napierała, Edward. „Geneza Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp.”, *Studia Paradyckie* 1 (1985): 190.

21 Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego*, 54.

22 Wówczas pozwolono katolickiemu kapłanowi o. Dominikowi Trockiemu OP z klasztoru w Halberstadt raz w roku przyjeżdżać do Szczecina na 3–4 dni z posługą kapłańską: Msza św., spowiedź św., i Komunia św.

23 Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej APS), AKS, sygn. I/75, 25: Pismo komendanta regimentu do gen. von Borcke z kwietnia 1722 r.

24 Archiwum Parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Szczecinie (dalej APJCS), Breve papieża Piusa XI, Watykan, 21 czerwca 1922 r.

25 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 48.

26 Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Paradyżu, Dratwa, *Dzieje Kościoła Nadodrza*, 72 (mps).

27 Misja Północna jest to historyczna jednostka administracji kościelnej obejmująca sprecyzowane obszary w północnych Niemczech i Skandynawii. Tomasz Moskal, „Misja Północna”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 12 (Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2008), kol. 1218–1219.

28 Nuncjatura w Kolonii została utworzona w 1584 roku. Rogier, Luis J. de Bertier de Sauvigny, Guillaume, Hajjar, Joseph. *Historia Kościoła*. t. 4, lata 1715–1848, przeł. Tadeusz Szafranski (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1987), 126.

29 Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, t. 18, 344; Konieczny, Leon. „Od Reinberna do Ignacego”, w: *W 1000-lecie powstania biskupstwa w Kolobrzegu*, red. Ignacy Jeż (Koszalin: Wydawnictwo Miscellanea, 2000), 192.

30 Nuncjuszowi apostolskiemu w Warszawie podlegały: Polska, kraje nadbałtyckie, Szwecja i Rosja. H. Tüchle, C.A. Bouman, *Historia Kościoła*, t. 3: *lata 1500–1715*, przeł. J. Piesiewicz (Warszawa, 1986), 208.

w 1667 roku Apostolskiego Wikariatu Północy z siedzibą w Hanowerze³¹. W 1709 roku weszły one w skład utworzonego Wikariatu Apostolskiego Górnej i Dolnej Saksonii z siedzibą w Hildesheim, a w 1780 roku – znowu do Apostolskiego Wikariatu Północy, zarządzanego przez biskupa Paderborn i Hildesheim³².

Od tego roku opiekę na tym wikariatem północnym sprawował Fryderyk Egon von Fürstenberg, biskup Paderborn i Hildesheim³³. Ze względu na trudności, jakie mu czynili władcy pruscy, a także na poważną odległość od Paderborn, 30 kwietnia 1811 roku przekazał go biskupowi wrocławskiemu w zarząd kościelny Brandenburgii i Pomorza³⁴.

Król pruski 23 czerwca 1812 roku postanowił, że władzę nad Kościołem katolickim na tych terenach ma sprawować delegat biskupi w osobie każdorazowego proboszcza parafii pw. św. Jadwigi w Berlinie³⁵. Zaakceptowała to Stolica Apostolska. Dekret Kongregacji Propagandy Wiary z 27 listopada 1819 roku przyznał biskupowi wrocławskiemu „zwyczajną jurysdykcję w stosunku do parafii położonych w Marchii Brandenburskiej i na Pomorzu, a podległych dotąd jurysdykcji biskupa hildesheimskiego i paderborneńskiego jako wikariusza apostolskiego północy”³⁶.

-
- 31 W 1667 roku był on pod zarządkiem bp. Marka Macciniego. Na życzenie jego następcy bp. Mikołaja Steno (1638–1686; od 1677 roku biskup tytularny Hieliopolis i wikariusz apostolski) w 1680 roku podzielono wikariat pomiędzy niego i księcia biskupa Monasteru i Paderborn Ferdynarda II Fürstenberga (biskup Monasteru w latach 1675–1683, a Paderborn w latach 1661–1683). Po śmierci bp. Steno nastąpił bp. Ostensio Mauro (+ 1696 r.), biskup tytularny Joppy, a po nim wikariatem zarządzali książę biskup Hildesheimu – Jobst Edmund Brabeck (1688–1702), bp Józef Klemens Wittelsbach (1702–1723), bp Klemens August Wittelsbach (1723–1761; był on też biskupem w Paderborn w latach 1719–1761, Münster w latach 1719–1761, Osnabrück w latach 1728–1761 i abp. Kolonii w latach 1723–1761), a następnie bp Fryderyk Wilhelm Westphalen (1663–1789; od 1782 r. bp Paderborn). *Dratwa, Apostolski Wikariat Północy*, 29.
- 32 Zmiany dokonał papież Pius VI (1775–1799) za radą cesarzowej Austrii Marii Teresy z powodu trudności finansowych.
- 33 Był on biskupem Paderborn i Hildesheim w latach 1789–1825.
- 34 Lech Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki na Pomorzu Zachodnim (1871–1945)* (Koszalin: Lech Bończa-Bystrzycki, 1995), 22.
- 35 Pierwsze katolickie nabożeństwa w Berlinie zezwolono odprawiać dopiero 150 lat po reformacji w ambasadach Francji i Austrii. W 1722 roku król pruski Fryderyk Wilhelm I zezwolił na otwarcie katolickiej kaplicy, która – według raportu księcia biskupa wrocławskiego kard. Philippa Ludwiga von Sintzendorff, skierowanego do papieża Benedykta XIV w 1746 roku – „przypominała raczej stodołę niż świątynię”. Dopiero po zwycięskiej wojnie z Austrią, kiedy do państwa pruskiego włączony został katolicki Śląsk, a ekspansja militarna i gospodarcza Prus uzależniona była od napływu siły roboczej z sąsiednich krajów katolickich, w obrazie religijnym Berlina zaczęły się dokonywać zmiany. Aby zjednać sobie arystokrację śląską, która nadal była silnie związana z Austrią, oraz aby zachęcić katolików do osiedlania się w Berlinie, król Fryderyk II Wielki osobiście zaprojektował świątynię wzorowaną na rzymskim Panteonie. Kościół ten, budowany z dużymi trudnościami w latach 1747–1773, pw. św. Jadwigi Śląskiej, został w dniu Wszystkich Świętych 1773 roku, na osobiste życzenie króla, poświęcony przez księcia biskupa Ignacego Krasickiego, znanego polskiego poetę, pisarza i publicystę.
- 36 Tadeusz Ceynowa, *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki w latach 1821–1920* (Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2004), 108–109. Papież Pius VII wyraził zgodę na te zmiany 21 listopada 1819 roku.

2. Papieska bulla wobec katolików na Pomorzu i ziemi lubuskiej

Ostatecznie stosunki kościelne³⁷ na tym terenie zostały uregulowane bullą papieża Piusa VII *De salute animarum* z 16 lipca 1821 roku³⁸. Nowa cyrkumskrypcja ustanowiła w monarchii pruskiej: metropolię kolońską z biskupstwami sufragalnymi w Trewirze, Monasterze i Paderborn, dwa biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej – wrocławskie i warmińskie, wyniosła biskupstwo poznańskie do godności arcybiskupstwa i połączyła unią personalną z arcybiskupstwem gnieźnieńskim³⁹.

Do terenów Pomorza Zachodniego i ziemi lubuskiej w papieskiej bulli odnosi się zapis: „że oddając na zawsze w zarząd biskupa wrocławskiego parafie – misji północnych: Berlin, Poczdam, Szpandawa, Frankfurt n. O., Szczecin i Stralsund (Strzałów), na przyszłość powinny być one zarządzane przez prepozyta kościoła św. Jadwigi w Berlinie⁴⁰ na podstawie pełnomocnictwa biskupa wrocławskiego”⁴¹.

Bulla potwierdzała stan faktyczny z lat 1811–1812, jednakże nie określała terytoriów, lecz wyszczególniała parafie. Król Fryderyk Wilhelm III rozkazem gabinetowym z 23 sierpnia 1821 roku⁴² nakazał ogłosić bullę w zbiorze ustaw państwowych, włączając ją tym samym do prawa krajowego. Z ramienia Kościoła wykonawcą bulli dla całych Prus został mianowany biskup warmiński Józef Hohenzollern⁴³, ze strony rządu – tajny radca ministra kultu – Jan Henryk Schmedding.

Biskup Hohenzollern uznał nadto⁴⁴, że w skład delegatury berlińskiej wejdzie z byłego biskupstwa lubuskiego tylko Rzepin z niewielkim przyległym skrawkiem, natomiast

37 Po kongresie wiedeńskim (trwającym od września 1814 do czerwca 1815 r.) w skład Prus weszły terytoria nadreńskie, tzw. zachodnie oraz prowincje wschodnie: Brandenburgia, Saksonia, Śląsk, Pomorze Zachodnie, Wielkie Księstwo Poznańskie oraz Prusy Wschodnie i Zachodnie. Powyższy podział terytorialny domagał się reorganizacji diecezji. Stanisław Salmonowicz, *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa* (Warszawa: Spółdzielnia Wydawniczo-Handlowa „Książka i Wiedza”, 1998), 245.

38 Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918* (Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980), 295.

39 Ceynowa, *Ziemia pogranicza*, 65.

40 Każdorazowy prepozyt kościoła parafialnego św. Jadwigi wchodził w skład kanoników honorowych wrocławskiej kapituły katedralnej. Z tym jednak, że dopiero od 1828 roku w kapitule występują 2 kanonikaty honorowe. Nowa kapituła wg przepisów bulli papieskiej została ukonstytuowana dopiero w 1831 roku. Posiadała już 6 kanonikatów honorowych. Porównaj: Kumor, *Ustrój i organizacja*, 295.

41 Mieczysław Józefczyk, „Translacja bulli «De salute animarum» i dokumentów korygujących granice diecezji warmińskiej w 1861 i 1922 roku”, *Studia Elbląskie XVIII* (2017): 21; bulla na stronach 12–27.

42 Tak podaje ks. dr Tadeusz Ceynowa (Ceynowa, *Ziemia pogranicza*, 65) i podobnie ks. prof. Andrzej Kopiczko (Andrzej Kopiczko, „Reorganizacja Kościoła katolickiego w Prusach na podstawie bulli «De salute animarum»”, w: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 12, red. Jan Walkusz (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013), 71, chociaż ks. prof. Bolesław Kumor (Kumor, *Ustrój i organizacja*, 295), uważa, że miało to miejsce 22 sierpnia.

43 Roland Prejs, „Odrodzenie życia katolickiego w dorzeczu środkowej Odry i dolnej Warty w XIX i pierwszej połowie XX wieku”, w: *Dzieje Kościoła katolickiego na Środkowym Nadodrzu do czasów najnowszych*, red. Adrian Put, Robert Kufel (Zielona Góra–Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej, 2020), 75–76; Kopiczko, *Reorganizacja Kościoła katolickiego*, 71.

44 W wyniku postanowień bulli i wydanych na jej podstawie decyzji wykonawczych obszar nad środkową Odrą i dolną Wartą miał następujące przyporządkowanie kościelne: do diecezji wrocławskiej weszły – Żagań, Żary, Lubsko, Głogów, Sława, Szprotawa, Koźuchów, Zielona Góra, Krosno Odrzańskie, Sulechów, Świebodzin,

do diecezji wrocławskiej przynależą będą: Kostrzyn, Ośno i Sulęcín (z dawnego biskupstwa lubuskiego) oraz Gorzów Wlkp., Myślibórz i Strzelce Krajeńskie (z dawnego biskupstwa kamieńskiego)⁴⁵.

Wprowadzenie postanowień bulli przeciągało się w czasie⁴⁶, gdyż dopiero w 1829 roku możemy mówić o Książęco-Biskupiej Delegaturze Brandenburgii i Pomorza, potocznie nazywanej delegaturą berlińską⁴⁷; pod jej jurysdykcję podlegały: Pomorze Zachodnie aż do Łeby i Brandenburgia. Biskup wrocławski⁴⁸ został wikariuszem apostolskim na tereny brandenbursko-pomorskie; zatem nowa jednostka kościelna pozostawała w unii personalnej z Wrocławiem, a z delegaturą łączyła ją osoba biskupa⁴⁹.

W 1851 roku za rządów bp. Melchiora Diepenbrocka (1845–1853) delegatura została włączona do diecezji wrocławskiej⁵⁰. W praktyce to nic nie zmieniło. W dalszym ciągu prepozyt berliński przygotowywał rozwiązania duszpasterskie na Pomorze i Brandenburgię, a decyzję podejmował biskup wrocławski. Prepozyta kościoła św. Jadwigi w Berlinie na terenach należących dzisiaj do Polski, a obejmujących niegdyś biskupstwo lubuskie, wspomagał proboszcz z Frankfurtu nad Odrą.

Od 1826 roku, po długich pertraktacjach z rządem Prus, na terenie delegatury zaczęły obowiązywać przepisy wynikające z instrukcji przekazanej przez biskupa wrocławskiego. Instrukcja stwierdzała m.in.:

1. Państwo stwierdza, że prerogatywy Misji Apostolskiej w Hildesheim przeszły pod władanie biskupa wrocławskiego. Władza ta ma jednak charakter tylko czasowy; rządy Prus dążyły do całkowitego podporządkowania i uzależnienia delegatury od siebie.
2. Biskup wrocławski ma władzę duchowną i wyznacza dla terenu delegatury berlińskiej, tj. Brandenburgii i Pomorza, swego zastępcę. Jest nim delegat, prepozyt berliński, czyli proboszcz parafii św. Jadwigi w Berlinie. Władza jest tylko *in spiritualibus*.

Sulęcín, Ośno, Kostrzyn, Gorzów Wielkopolski, Strzelce Krajeńskie i Drezdenko (tereny w granicach dzisiejszej diecezji zielonogórsko-gorzowskiej); a do archidiecezji poznańskiej: Wschowa, Babimost, Międzyrzecz, Skwierzy-na, Trzebiszewo i Krzyż (tereny w granicach dzisiejszej diecezji zielonogórsko-gorzowskiej). Prejs, „Odrodzenie życia katolickiego w dorzeczu środkowej Odry”, 77.

45 Prejs, „Odrodzenie życia katolickiego w dorzeczu środkowej Odry”, 77.

46 Kumor, *Ustrój i organizacja*, 295, uważa, że wprowadzenie jej w życie ze względu na stanowisko rządu pruskiego trwało przeszło 10 lat.

47 Oficjalna nazwa: „Książęco biskupia Delegatura Brandenburgii i Pomorza”, nazywana również „Delegaturą Apostolską Biskupa Wrocławskiego”, a nawet „Delegaturą Apostolską na Pomorze i Brandenburgię”. Lech Bończa-Bystrzycki, *Studia i materiały do dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej* (Koszalin: Lech Bończa-Bystrzycki, 1999), 33; Bolesław Dratwa, „Problemy Kościoła na terenie diecezji wrocławskiej i jej delegatury w Berlinie w XVIII i XX w.”, *Gorzowskie Wiadomości Kościelne* 8 (1984): 181–192.

48 Biskupstwo wrocławskie zostało wyjęte z metropolii gnieźnieńskiej i poddane wprost Stolicy Apostolskiej.

49 Wincenty Urban, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej* (Wrocław, 1962), 14; Bernhard Stasiewski, *Die katholische Kirche im Bereich des Bistums Berlin* (Berlin: Herder, 1938), 32. Po ogłoszeniu wspomnianej bulli *De salute animarum* uzgodniono z władzami obsadzanie stanowisk proboszczów. Pensja ich wynosiła 1,2 tys. marek (rocznie). Paul Steinmann, *Festschrift zur Zweihundert-Jahrfeier der Katholischen Gemeinde Stettin 1722–1922* (Stettin: Propsteikirche St. Johannes, 1922), 9.

50 Dopiero od 1851 roku Stolica Apostolska zaczęła uznawać okręg delegatury, jako część diecezji wrocławskiej. Kumor, *Ustrój i organizacja*, 189.

3. Państwo ma nadzór w sprawach materialnych – administracyjnych; dotyczy to też uposażenia pracowników Kościoła.
4. Wszystkie niedociągnięcia kontroluje państwo i w rezultacie przekazuje zastrzeżenia biskupowi.
5. Rząd powołuje proboszczów i kuratów dożywotnio (urzędnik państwowy).
6. Pełnomocnictwo delegata biskupa jako stała funkcja zostało ustanowione na podstawie powyższej bulli:
 - a) ma on nadzór nad duchownymi delegatury;
 - b) sprawdza poprawność ich nauczania i zachowania. W razie potrzeby może też zawiesić posługę kapłana, ukarać aresztem domowym na okres do trzech tygodni;
 - c) dyspensy w sprawie przeszkód małżeńskich, jak dotychczas może on otrzymać bezpośrednio z Rzymu. Delegat może się o nie starać osobiście lub za pomocą swojego sekretarza, tj. pierwszego wikariusza. Może on też podległym proboszczom pozwolić na staranie się o nie w Rzymie.
7. W placówkach duszpasterskich delegatury delegat ma każdego roku przeprowadzić wizytację i złożyć biskupowi na piśmie sprawozdanie (aż do Kołobrzegu)⁵¹.

Instrukcja została przekazana prepozytowi ks. Hubertowi Auerowi za pośrednictwem Ministerstwa Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia z zastrzeżeniem, że wszelkie przestępstwa duchownych podlegają rozstrzygnięciu władzy państwowej. Oprócz tego rząd nie pozwalał biskupowi wrocławskiemu załatwiać spraw sądowych związanych z małżeństwami. W sprawach materialnych i organizacyjnych rząd zastrzegł sobie wyłączność. Biskupi wrocławscy mniej lub bardziej próbowali podporządkować delegaturę i delegatów diecezji.

W latach 1821–1929 delegatami byli:

1. Ks. Ambroży Taube (1821–1823) – cysters z Zasiiek (Dolny Śląsk); po sekularyzacji klasztoru był duszpasterzem berlińskim.
2. Ks. Hubert Auer (1823–1827) – urodzony w Bingen nad Renem; po ustąpieniu został prepozytem kapituły w Trewirze (Trier).
3. Ks. Mikołaj Fischer (1829–1836) – pochodził ze Śląska; kiedy zachorował, wrócił na Śląsk i tam zmarł w 1858 roku.
4. Ks. Antoni Brinkmann (1836–1849) – urodzony w Billerbech; wcześniej był kanonikiem w Trewirze (Trier). Wraz z ks. Rulandem założył związek misyjny zw. Bonifatiusverein, a przy współdziałaniu i pomocy księcia Bogusława Radziwiłła założył pierwszy szpital św. Jadwigi w Berlinie. Po ustąpieniu z urzędu w latach 1852–1856 był biskupem sufraganem w Münster.
5. Ks. Wilhelm Emmanuel von Ketteler (1849–1850) – pochodził z diecezji Münster; 3 czerwca 1850 roku poprowadził pierwszą publiczną procesję Bożego Ciała w Berlinie od czasów reformacji. Trasa procesji prowadziła aleją *Unter den Linden* aż do Spandau. W latach 1850–1877 był biskupem Moguncji.

⁵¹ Joachim Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego między Odrą i Lebą od Reformacji do 1945 roku* (Szczecin: Wydawnictwo Kadruk, 2013), 30–31.

6. Ks. Leopold Pelldram (1850–1859) – za jego rządów powstało wiele kościołów i innych miejsc kultu, np. kaplic; potem został dziekanem polowym, a w latach 1865–1867 był biskupem w Trewirze (Trier).
7. Ks. Franciszek Ksawery Karker (1860–1870) – pochodził z Nysy; za jego czasów było już 50 tys. katolików, 63 duszpasterzy i 20 placówek duszpasterskich. W tym okresie nastąpiła konsekracja drugiego kościoła w Berlinie – św. Michała. Od 1870 roku był kanonikiem kapituły katedralnej we Wrocławiu.
8. Ks. Robert Herzog (1870–1882) – pochodził ze Śląska, spod Ząbkowic; w 1882 roku został biskupem wrocławskim i tam zmarł w 1886 roku.
9. Ks. Jan Chrzyciel Maria Assmann (1882–1888) – pochodził z Branic (Branitz) na Śląsku i był wcześniej kapelanem wojskowym w Kołobrzegu; w 1888 roku został biskupem polowym, sakrę otrzymał w kościele św. Jadwigi w Berlinie – były to pierwsze święcenia biskupie po reformacji na tym terenie.
10. Ks. Józef Jahnel (1888–1897) – pochodził ze Śląska, gdzie był proboszczem u św. Maurycyego we Wrocławiu; wielki budowniczy kościołów Berlina.
11. Ks. Karl Neuber (1897–1905) – urodził się w okolicy Nysy; miał wpływ na pogłębienie życia religijnego na terenie delegatury – zakładał różne organizacje katolickie; zmarł w Berlinie na stanowisku delegata.
12. Ks. dr Karl Kleineidam (1905–1920) – stworzył diecezjalny fundusz finansowy wspierający małe i biedne parafie; po rezygnacji z funkcji, ze względów zdrowotnych, przeniósł się w rodzinne strony na Śląsk, gdzie zmarł w 1924 roku.
13. Bp Josef Deitmer (1920–1929) – ostatni delegat, od 1923 roku biskup pomocniczy diecezji wrocławskiej, rezydujący w Berlinie aż do śmierci. Pochodził z diecezji Münster⁵².

4. Odradzanie się Kościoła katolickiego

Wraz z papieską bullą oblicze wspólnoty katolickiej na tych ziemiach zaczęło się zmieniać. W 1821 roku w ramach delegatury berlińskiej było 6 parafii i 12 tys. katolików. Również na terenach byłego biskupstwa kamieńskiego (Pomorze Zachodnie) i lubuskiego (ziemia lubuska) rozwój organizacji Kościoła katolickiego ulegał zmianie.

Dominującą rolę odgrywał tutaj Szczecin. Według sprawozdania proboszcza Heinevettera⁵³ z 1821 roku parafia szczecińska liczyła 1 tys. osób, natomiast w 1840 roku –

⁵² Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego*, 33–34.

⁵³ Za jego kadencji, jak to podają niektórzy historycy, dla katolików cywilnych zaczęto od 1809 roku odprawiać nabożeństwa w kościele pw. św. Jana Ewangelisty nad Odrą. Niedługo cieszone się świątynią św. Jana. Użytkowanie starego obiektu sakralnego uznano za niebezpieczne dla ludzkiego życia, gdyż, jak stwierdzono, w każdej chwili groził zawaleniem. Z tej to przyczyny w 1832 roku zamknięto „najszlachetniejszą budowlę, jaką Szczecin posiadał” dla użytkowania wiernych, degradując go wcześniej do roli remizy. Prawdopodobnie nabożeństwa w kościele pw. św. Jana Ewangelisty odprawiane były dla cywilów – dla katolików z podszczecińskich okolic było to udogodnienie, a wojskowi uczęszczali nadal do kościoła na zamku. Helmut Holzapfel, *Kościół między Odrą a Bałtykiem* (Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1990), 131.

2359 katolików⁵⁴. W 1824 roku do parafii szczecińskiej należały stacje misyjne (kaplice): Viereck, gdzie od 1804 roku był kościół i prowadzona szkoła katolicka; Hoppenwalde, gdzie w 1808 roku został zbudowany kościół; Blumenthal; Augustwalde, gdzie była szkoła katolicka; Zdunowo i Wielgowo wraz z katolickimi szkołami; Stargard, gdzie religii nauczał katecheta świecki; Prenzlau, gdzie była mała kaplica⁵⁵. Nadto rozciągała ona opiekę nad jednostkami wojskowymi na Pomorzu Zachodnim oraz na wyspie Rugii. Opieka wojskowa wiązała się również z posługą duszpasterską dla znajdujących się w tych ośrodkach cywilów.

W zaistniałej sytuacji kościół zamkowy w Szczecinie był za mały. Dlatego proboszcz Kinzel (nominowany 1 stycznia 1833 r.) wystąpił 16 lipca 1840 roku do Rejencji z prośbą o powiększenie kościoła, argumentując trudną i ciężką sytuacją lokalową. Ostatecznie, mimo różnych utrudnień ze strony państwa, gminie szczecińskiej został przyznany plac na budowę kościoła na przedłużeniu ul. Kaszubskiej oraz nieistniejącej jeszcze ulicy oznaczonej numerem 9,1 – czyli późniejszej ulicy Bogurodzicy. Na tym placu stanął później katolicki kościół⁵⁶. Parafia liczyła wówczas ok. 4 tys. wiernych⁵⁷. 29 sierpnia 1888 roku (w środę) nastąpiło wmurowanie kamienia węgielnego, a 30 września 1890 roku kard. Jerzy Kopp, arcybiskup wrocławski, konsekrował wzniesioną świątynię pw. św. Jana Chrzciciela. Była to pierwsza szczecińska świątynia katolicka wybudowana w czasach protestanckich⁵⁸. Papież Pius XI w breve z 21 czerwca 1922 roku obdarzył kościół św. Jana Chrzciciela w Szczecinie tytułem „Matka kościołów Pomorza Zachodniego”, tzn. znajdujących się w prowincji pomorskiej⁵⁹.

Dopiero jednak od 1843 roku rozpoczęło się oddzielanie katolików od parafii szczecińskiej i tworzenie osobnych ośrodków duszpasterskich. Konstytucja z 31 stycznia 1850 roku wprowadziła w Prusach dalekosiężne zmiany w sytuacji prawnej Kościoła katolickiego. Stworzyła warunki do rozwoju organizacji kościelnych, a tym samym i do wzrostu liczebności katolików na obszarach niemieckiej diaspory. Szczególnie pozytywną rolę w tym procesie odgrywał Związek św. Bonifacego utworzony w 1849 roku w Regensburgu i zatwierdzony w 1852 roku w Paderborn. Związek ten udzielał wszechstronnej pomocy katolikom niemieckim mieszkającym w Niemczech i za granicą, w tym także przebywającym na Pomorzu Zachodnim.

54 Bończa-Bystrzycki, *Studia i materiały*, 34.

55 Steinmann, *Festschrift*, 7; Johannes Allendorff, *Religiöse Heimatkunde. Geschichte der katholischen Kirche in Pommern* (Stettin, 1930), 35–36; Kumor, *Ustrój i organizacja*, 661.

56 APS, APPP, nr 4408: Pismo Nadprezydenta do Nadburmistrza Hakena z 5 marca 1884 r. oraz odpowiedź Hakena z 2 maja 1884 r.

57 APS, APPP, nr 4408: Pismo Nadburmistrza Hakena z 5 marca 1884 r.; APS, APPP, nr 4408: Pismo przewodniczącego rady parafialnej G. Thomasa z 25 marca 1884 r. i pismo z 2 kwietnia 1884 r.; APS, APPP, nr 4408: Pismo Nadprezydenta z 3 kwietnia 1884 r.

58 Kościół posiadał wymiary: 52 m długości i 20 m szerokości. Wieża od strony południowej miała 65 m wysokości. Całkowita powierzchnia świątyni wynosiła 1 tys. m².

59 APJCS, Breve papieża Piusa XI, Watykan, 21 czerwca 1922 r.

To wpłynęło na szybszy rozwój sieci parafialnej⁶⁰ i spowodowało utworzenie nowego ogniw pomiędzy biskupem i centralnymi urzędami diecezjalnymi a parafiami w postaci archidiecezjalnego biskupstwa. Taką decyzję powziął bp wrocławski Heinrich Förster w 1862 roku, a delegat biskupi w Berlinie opracował uzasadnienie jego powstania. Został on zatwierdzony przez ministra Wyznań Religijnych, Oświaty i Zdrowia 9 lutego 1863 roku. Był to archidiecezjalny biskupstwo pomorski (szczeciński) z siedzibą w Szczecinie. Obejmował on wszystkie parafie w prowincji pomorskiej, a więc dziewięć ośrodków duszpasterskich: Szczecin, Stralsund, Stargard – 22 czerwca 1850 roku⁶¹, Greifswald – 27 sierpnia 1856 roku⁶², Hoppenwalde – 27 sierpnia 1856 roku⁶³, Koszalin – 11 listopada 1857 roku⁶⁴, Pasewalk – 7 czerwca 1861 roku⁶⁵, a także Świąćechowo – 10 czerwca 1863 roku⁶⁶ i Kołobrzeg – 28 grudnia 1867 roku⁶⁷ (w przypadku dwóch ostatnich parafii uwzględniono je, gdyż duszpasterstwo był tam prowadzone wcześniej niż nastąpiło powołanie parafii).

-
- 60 Zarówno lokalna kuracja i parafia tworzyły ośrodek duszpasterski, z tym jednak, że status parafii zobowiązywał państwo pruskie do utrzymania parafii i proboszcza, stąd też państwo niechętnie udzielało pozwoleń na erygowanie nowych parafii.
- 61 Dekret wydał bp wrocławski Melchior von Diepenbrock. Niemniej wg prawa państwowego parafia powstała 9 listopada 1863 roku. Chociaż już od 1783 roku okazjonalnie z posługą duszpasterską przyjeżdżał kapłan ze Szczecina; Msze św. sprawował w zabytkowej kaplicy (St. Jobst) będącej w zarządzie miasta. Od 1843 roku kapłan przebywał tutaj na stałe; w archiwum parafii znajdują się księgi chrztu prowadzone od tego roku. W 1862 roku wybudowano kościół, który 9 września tegoż roku poświęcił prepozyt parafii pw. św. Jadwigi w Berlinie i delegat berliński ks. Franciszek Ksawery Karker. Parafia liczyła 1124 wiernych. Należały do niej 102 miejscowości. W 1908 roku wydzielono z niej parafię w Choszczynie, a w 1911 roku w Pyrzycach. APS, Dienstrestitutur, nr 803.
- 62 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 50.
- 63 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 50.
- 64 Kuracja została erygowana 11 listopada 1857 roku, chociaż kapłan misyjny ks. Aleksander Pfeiffer przybył tutaj już w końcu 1851 roku. Kamień węgielny pod budowę kościoła pw. św. Józefa położono 10 kwietnia 1869 roku, a poświęcenie świątyni nastąpiło 20 października 1870 roku przez ks. Roberta Herzoga – delegata biskupa wrocławskiego Heinricha Förstera. Samodzielna parafia pw. św. Józefa Oblubieńca w Koszalinie została utworzona 8 października 1892 roku. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 26; Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego*, 133; Marek Okoń, Maria Wrzeszcz, „Koszalin”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9 (Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002), kol. 974.
- 65 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 50.
- 66 Związana była z Instytutem św. Alojzego, który w swoich dobrach w 1857 roku założył konwertyta Ludolph von Beckedorff. Najpierw w Instytucie posługiwały siostry szkolne, a od 1861 roku siostry boromeuszki. W skład Instytutu wchodziły: dom dziecka z internatem, sierociniec, szkoła podstawowa i szkoła gospodarstwa domowego. Nadto w miejsce kaplicy (powstała w 1828 r.) wybudowano kościół. W 1918 roku w Instytucie było 204 wychowanków. Znany jest pierwszy proboszcz misyjny, ks. Józef Gottwald (1860–1916). Liczba wiernych wynosiła 490 osób. Do parafii należało 110 miejscowości. Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego*, 88–89.
- 67 Dla przebywających w kołobrzesckiej twierdzy żołnierzy katolickich i mieszkających tutaj katolików kapelani wojskowi odprawiali nabożeństwa od II połowy XVII wieku. 28 grudnia 1867 roku bp H. Förster podpisał dokument erekcyjny, na mocy którego w Kołobrzegu powstała katolicka parafia o wojskowym charakterze, chociaż pierwszy stały kapłan wojskowy przybył tutaj w 1862 roku. Parafia obsługiwała także katolików cywili. W 1887 roku w Kołobrzegu stacjonowało 308 żołnierzy katolickich, z których 262 władało językiem polskim. Dla nich urządzano specjalne nabożeństwa. Dopiero w 1889 roku, po przeniesieniu parafii dywizyjnej do Szczecina, parafia św. Marcina uzyskała status cywilny i samodzielność. Pierwszym cywilnym proboszczem był ks. Linus Schramm. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 50; Holzapfel, *Kościół między Odrą a Bałtykiem*, 165; Marek Okoń, Wrzeszcz, Maria, „Kołobrzeg”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9 (Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002), kol. 426.

Rosnąca liczba katolików spowodowała, że w 1867 roku nastąpił nowy podział. Archiprezbiterat pomorski uległ podziałowi na trzy archiprezbiteraty:

- koszaliński – Kołobrzeg, Koszalin, Słupsk – 12 lutego 1866 roku⁶⁸ i Świdwin – 7 grudnia 1867 roku⁶⁹;
- stralsundzki – Stralsund, Greifswald, Hoppenwalde z Blumenthal, Bergen – 15 października 1864 roku⁷⁰, Anklam – 8 czerwca 1867 roku⁷¹ i potem dołączona parafia w Demmin – 19 czerwca 1869 roku⁷²;
- szczeciński – w jego skład weszły ośrodki duszpasterskie w: Szczecinie, Stargardzie, Pasewalku w łączności z Viereck, Świećciechowicie i Borzysławcu z Wielgowem – 10 lutego 1866 roku⁷³.

Taki stan przetrwał do 1884 roku. 29 grudnia tegoż roku uległ likwidacji archiprezbiterat stralsundzki, z powodu wakatów w trzech parafiach, i został włączony w skład archiprezbiteratu szczecińskiego o nazwie „szczecińsko-stralsundzki”⁷⁴. 29 maja 1909 roku, kiedy udało się obsadzić wspomniane wakuujące parafie w Bergen, Demmin i Anklam, wrócił poprzedni podział na trzy dekanaty⁷⁵. Nadto w 1902 roku nadkapelan przy Generalnej Komendaturze w Berlinie zdecydował o odłączeniu gmin katolickich wojskowych od cywilnych. Ustanowił w garnizonach odrębnych kapelanów i katolicy wojskowi tylko u nich mieli „szukać posługi religijnej”. Takiej reorganizacji dokonano z myślą o ewentualnej wojnie⁷⁶. Tak więc parafie wojskowe zostały cywilnymi.

Po pierwszej wojnie światowej dokonał się dalszy rozwój organizacji Kościoła katolickiego na Pomorzu. W 1923 roku delegat rezydujący w Berlinie uzyskał godność biskupią, a 24 kwietnia 1924 roku proboszcz szczecińskiej parafii ks. dr Paul Steinmann został powołany przez kardynała wrocławskiego na biskupiego komisarza; w imieniu biskupa załatwiał on wiele spraw na całym Pomorzu Zachodnim – dokonywał wizytacji kościelnych, wmurowywał kamienie węgielne pod budujące się kościoły i kaplice, które następnie poświęcał⁷⁷.

68 Od 1864 roku odbywały się w Słupsku regularnie nabożeństwa katolickie – miasto i powiat były podporządkowane parafii w Koszalinie. 12 lutego 1866 roku została tutaj erygowana kuracja, zaś 9 lutego 1889 roku parafia (zatwierdzona przez państwo 7 maja 1889 r.). Wrocławski komitet diecezjalny Związku Świętego Bonifacego wspomógł budowę kościoła, który został zbudowany w latach 1872–1873. Twórcą obiektu był Heithaus. Otrzymał on wezwanie św. Ottona i został poświęcony 11 grudnia 1873 roku. Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego*, 138.

69 Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego*, 129–130. W 1868 roku nabyto dom, w którym urządzono kaplicę, mieszkanie dla księdza i szkołę.

70 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 50.

71 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 50.

72 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 50.

73 Zgoda państwowa została wydana 29 sierpnia 1886 roku, natomiast erekcja parafii miała miejsce 21 stycznia 1891 roku. Kościół został wybudowany w 1902 roku i tegoż roku poświęcony – 2 grudnia. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 50; Roman Kostynowicz, *Kościół archidiecezjalny szczecińsko-kamińskiej*, t. 1 (Szczecin: Szczecińskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Ottonianum”, 2000), 244.

74 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 43.

75 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 43.

76 Franz Albert, *Geschichte der katholischen Militargemeinde Stettin 1772–1924* (Stettin, 1924), 32–37.

77 Allendorf, *Religiöse*, 38–39; Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 47.

Następną poważną zmianą w strukturze Kościoła katolickiego na Pomorzu było powstanie diecezji berlińskiej. Utworzono ją na mocy konkordatu zawartego przez Stolicę Apostolską z Prusami 14 czerwca 1929 roku, Konstytucji apostolskiej *De nova provinciarum ecclesiasticarum et dioecesium in statu borussio circumscriptione* z 29 czerwca 1930 roku i opublikowanej 13 sierpnia 1930 roku bulli papieża Piusa IX *Pastoralis officii nostri cura*⁷⁸. Wszystkie te akty prawne nabrały mocy z dniem 31 sierpnia 1930 roku. Diecezja berlińska⁷⁹ weszła w skład nowo kreowanej metropolii wrocławskiej, łącznie z diecezją warmińską i Wolną Prałaturą Piłską⁸⁰.

Ostatnia organizacja struktur kościelnych w prowincji pomorskiej, ale już w ramach biskupstwa berlińskiego, miała miejsce w 1937 roku. Stało się to 6 grudnia 1937 roku, a w życie weszło 1 stycznia 1938 roku. Powstał wówczas nowy archidiecezja – starogardzki.

W rezultacie tych zmian organizacyjnych w:

- archidiecezji szczecińskiej znalazło się 14 parafii: Szczecin – św. Jana Chrzciciela⁸¹, Hoppenwalde, Pasewalk⁸², Borzysławiec, Świnoujście – 29 kwietnia 1905 roku⁸³,

78 Franz Westpfal, *Apostolische Administratur Schneidemühl*. (Schneidemühl: Verlag des Johannesboten, 1928); Bolesław Kumor, „Granice metropolii i diecezji polskich (1966–1939)”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 22 (1971): 309–404; Heribert Rosal, Marek Zahajkiewicz, „Berlin”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2 (Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1985), kol. 292.

79 Przed II wojną światową biskupami byli: Christian Schreiber (1930–1933), Nikolaus Bares (1933–1935) i Konrad von Preysing (1935–1950).

80 Z oderwanych traktatem wersalskim (podpisanym 28 czerwca 1919 r.; wszedł w życie 10 stycznia 1920 r.) z przygranicznych powiatów Polski przedrozbiorowej republika weimarska utworzyła w 1922 roku specjalną prowincję pruską nazwaną „Marchia Graniczna Poznań – Prusy Zachodnie”. Zabrane Polsce tereny, pod względem kościelnym, należały zarówno do archidiecezji poznańskiej (Piła, Wschowa, Babimost, Międzyrzecz, Skwierzyna i Wałcz), jak i chełmińskiej (Złotów, Człuchów, Bytów i Lębork). Na skutek trudności w sprawowaniu władzy kościelnej nad powyższymi terenami arcybiskup gnieźnieński i poznański kard. Edmund Dalbor, ustanowił 22 listopada 1920 roku Arcybiskupią Delegaturę z siedzibą w Tucznie (dekanat wałecki). 1 maja 1923 roku Stolica Apostolska utworzyła z delegatury – Administrację Apostolską, której podporządkowano również obszary oderwane z diecezji chełmińskiej. W lipcu 1926 roku Administracja Apostolska otrzymała nazwę Piłskiej (Apostolische Administratur Schneidemühl). Natomiast po zawarciu konkordatu z Prusami (14 czerwca 1929 r.) papież Pius XI bulla z 13 sierpnia 1930 roku *Pastoralis officii nostri cura* utworzył Wolną Prałaturę w Pile (Freie Pralatur Schneidemühl). Prałatura Piłska w 1938 roku liczyła: 8 dekanatów, 75 parafii, 11 wikariatów lokalnych, 1 samodzielnie placówkę duszpasterską, 75 kościołów parafialnych, 69 kościołów filialnych, 133 kapłanów diecezjalnych, 8 kapłanów zakonnych, 37 studentów teologii, 158 siostr zakonnych i 136540 wiernych. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 29–33.

81 W samym Szczecinie przed wybuchem II wojny światowej było 6 parafii, obejmujących 154 miejscowości, w których pracowało 12 kapłanów (w tym 2 oblatów) obsługując 15595 katolików. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 66.

82 Od 1907 roku występuje jako samodzielna parafia.

83 Jest to data erygowana kuracji. Parafia powstała zaś 31 marca 1908 roku. Do parafii należało 1,5 tys. osób. Punkty filialne były w Międzyzdrojach (kaplica) i Heringsdorfie (kaplica) oraz w Ahlbeck (sala ratuszowa). Później ksiądz dojeżdżał także do Kamienia Pomorskiego. Do parafii należało łącznie 112 miejscowości z wysp Wolin i Uznam. Kościół parafialny został wybudowany w latach 1895–1896. Leo Jablonski, *Geschichte des fürstbischöflichen Delegaturbezirkes Brandenburg und Pommern* (Breslau: Druck von R. Mischkowsky, 1929), 442–456; Holzapfel, *Kościół między Odrą a Bałtykiem*, 148–150; Jacek Fabiszak, *100 lat parafii pw. Matki Bożej Gwiazdy Morza w Świnoujściu* (Szczecin: bw, 1996).

Viereck – 20 lipca 1907 roku⁸⁴, Żelechowo – 1 października 1909 roku⁸⁵, Szczecin Świętej Rodziny – 6 lutego 1913 roku⁸⁶, Dąbie – 1 października 1923 roku⁸⁷, Kamień Pomorski – 1 stycznia 1924 roku⁸⁸, Szczecin Chrystusa Króla – 20 listopada 1924 roku⁸⁹,

-
- 84 Powstała jako kuracja. Msze św. były też sprawowane w Breitenstein w mieszkaniu osiedlowym.
- 85 We wsi Żelechowo (włączonej w granice Szczecina w 1939 r.), liczącej w 1939 roku 9075 mieszkańców, powstała 1 października 1909 roku lokalnia. W lipcu 1908 roku zakupiono teren wraz z domem, w którym zaadaptowano salkę na kaplicę pw. Matki Bożej Wspomożenia Wiernych. Kaplica należała do parafii św. Jana Chrzciciela. Dopiero 1 października 1909 roku osiadł w Żelechowie ksiądz przybyły ze Szczecina. Do kaplicy w Żelechowie 14 października 1923 roku w obecności duchowieństwa, sióstr boromeuszek i wiernych został wprowadzony o. Peter Lauffš, oblat. Otdąd oblatom (był to pierwszy przypadek osiedlenia się w Szczecinie męskiego zgromadzenia po wprowadzeniu reformacji) przekazano parafię. Obszar parafii rozciągał się na odległości 40 km, obejmując 20 miejscowości i licząc 1 tys. wiernych. W 1930 roku rozpoczęto budowę kościoła, a już 16 sierpnia 1931 roku odbyła się jej konsekracja. Biały, skromny kościółek stanął wraz z klasztorem przy ul. Robotniczej 24. W latach II wojny światowej liczba parafian wynosiła ponad 1,2 tys. osób. Msze św. odprowadzano w Żelechowie (nazwę Żelechowa wprowadzono w 1946), w Skolwinie w szkole, w Policach w szkole i na Gocławiu. Niestety, podczas nalotów w 1944 roku kościół dwukrotnie bombardowany przestał istnieć. Tadeusz Białecki, Lucyna Turek-Kwiatkowska, *Szczecin stary i nowy* (Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Kultury, 1991), 299; Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 58, tabela nr 15.
- 86 Dzieje parafii pw. Świętej Rodziny są bardzo bogate i wiążą się z historią pobytu sióstr boromeuszek w Szczecinie. Otdóż przybyły one do tego miasta 21 listopada 1867 roku. W 1871 roku otrzymały na własność dom przy placu Mariackim. Rok później zamieniły go na działkę mieszczącą się pomiędzy dzisiejszą al. Wyzwolenia 32 i ul. S. Lubomirskiego (teren dzisiejszego Instytutu Medycznego im. św. Jana Pawła II). Na terenie działki znajdował się duży budynek, w którym powstał dom opiekuńczy pw. św. Karola Boromeusza. Urządzono w nim także kaplicę, jednak stary budynek nadawał się już do rozbiórki, dlatego w 1910 roku przystąpiono do budowy nowego kompleksu. W roku 1911 powstał kościół pw. Świętej Rodziny (poświęcony 28 maja 1911 r.), a potem klasztor i szpital. Przy tym kościele erygowano 6 lutego 1913 roku lokalnię. W 1919 roku kościół konsekrował biskup Wrocławia kard. A. Bertram, natomiast 1 lipca 1936 roku powstała parafia, która w 1941 roku liczyła 2 tys. wiernych. Kościół został zniszczony podczas jednego z największych nalotów na Szczecin – 17 sierpnia 1944 roku, natomiast ocalałe zabudowania klasztorne po II wojnie światowej przebudowano na szpital kolejowy. Bogdan Frankiewicz, „Szpital św. Karola Boromeusza”, *Kościół nad Odrą i Bałtykiem* 2, 61 (1992): 24.
- 87 W 1901 roku nabyto działkę budowlaną (przy obecnej ul. Mierniczej 11) i rozpoczęto budowę małego kościoła pw. Wniebowzięcia NMP. Został on poświęcony 13 listopada 1903 roku i otdąd już regularnie odprowadzane były nabożeństwa, w których uczestniczyło ok. 200 osób (w tym 80 żołnierzy i ok. 70 wiernych z okolicznych wsi). 22 września 1913 roku utworzono samodzielną kaplicę, a parafię erygowano dopiero 1 października 1923 roku, chociaż od 1913 roku na stałe tutaj osiadł pierwszy proboszcz ks. Alfred Kionka ze Śląska. W Wielgowie w kaplicy było miejsce sprawowania Eucharystii. W czasie walk o Dąbie w 1945 roku kościółek pw. Wniebowzięcia NMP uległ całkowitemu zniszczeniu. Zobacz: Bogdan Frankiewicz, „Z dziejów parafii w Szczecinie Dąbiu”, *Kościół nad Odrą i Bałtykiem* 20, 53 (1991): 16.
- 88 Od 1909 roku do Kamienia Pomorskiego przyjeżdżał duszpasterz ze Świnoujścia i odprowadzał msze święte, początkowo w sali ławniczej, a potem w sali restauracyjnej. 10 lutego 1914 roku uzyskano od ministra do spraw wyznań pozwolenie na wybudowanie kaplicy katolickiej. Był to kościół halowy z układem centralnym, orientowany (taki jak w Żelechowie?). Parafia (kuracja) została tutaj erygowana 1 stycznia 1924 roku, chociaż już 8 lipca 1924 roku powstał osobny ośrodek duszpasterski (gmina kapliczna). Posługa duszpasterska sprawowana był nie tylko w Kamieniu, ale również w Dziwnowie – dom szkolny, oraz w Golczewie i Stepnicy. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 138; Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 174, tabela nr 91; Bończa-Bystrzycki, *Studia i materiały*, 41, tabela nr 3.
- 89 Na terenie Łasztowni 20 listopada 1924 roku powstała parafia pw. św. Ottona. Jednakże, po ogłoszeniu przez papieża Piusa XI 11 grudnia 1925 roku święta Chrystusa Króla przyjęła również i ten tytuł. Dłuższy czas nie miała kościoła. Dopiero wikariusz generalny ks. P. Steinmann 31 maja 1931 roku poświęcił kamień węgielny pod budowę nowej świątyni. Po 5 miesiącach – 25 października 1931 roku odbyła się konsekracja kościoła przez biskupa berlińskiego Christiana Schreiberera. Na skutek działań wojennych (naloty dywanowe samolotów alianckich w latach 1942–1944) kościół został zniszczony. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 63, tabela nr 17; Artur Rasmus, „Kościół Chrystusa Króla w Szczecinie”, *Kościół nad Odrą i Bałtykiem* 23, 56 (1991): 20.

- Torgelow – 26 września 1926 roku⁹⁰, Goleniów – 1 maja 1931 roku⁹¹, Podjuchy – 27 kwietnia 1932 roku⁹²;
- archidiecezja stargardzka – 11 parafii: Stargard, Kołobrzeg, Święciechowo, Świdwin, Choszczno – 11 listopada 1908 roku⁹³; Pyrzyce – 7 lipca 1911 roku⁹⁴, Gryfice – 28 grudnia 1914 roku⁹⁵, Drawsko – 4 kwietnia 1925 roku⁹⁶, Trzebiatów – 31 maja 1925 roku⁹⁷, Chrapowo – 1 października 1932 roku⁹⁸, Jesionowo – 1 lutego 1934 roku⁹⁹;

-
- 90 W Blumenthal była kaplica, w której sprawowano Eucharystię. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 63.
- 91 Data ustanowienia kuracji. Na terenie kuracji mieszkało 250 katolików w 83 miejscowościach. Tutaj też zbudowano w 1930 roku kościół pw. św. Jerzego. Poświęcił go 7 grudnia 1930 roku bp Schreiber z Berlina. Msze św. sprawowano też w Goleniowie w więzieniu i w Maszewie w hotelu „Monopol”. Holzapfel, *Kościół między Odrą a Bałtykiem*, 144; Marek Okoń, „Goleniów”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5 (Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1989), kol. 1260; Kostynowicz, *Kościół*, t. 1, 246; Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 63.
- 92 W Podjuchach była parafia katolicka pw. św. Piotra i Pawła. Posiadała ona przy obecnej ul. Krzemiennej 37 skromną kaplicę i liczyła tylko 750 wiernych. Mszę św. sprawowano także w Gryfinie w hali ćwiczeń. Kaplica w wyniku działań wojennych w 1945 roku uległa zniszczeniu. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 63, tabela nr 17.
- 93 Powstanie parafii zatwierdziło państwo 21 sierpnia 1909 roku. Początkowo przyjeżdżał tutaj kapłan ze Stargardu. W związku z tym zakupiono grunt i wybudowano kaplicę, którą poświęcono 20 stycznia 1907 roku. Kościół zaś poświęcił 27 sierpnia 1911 roku ks. Frenzl ze Stargardu. Kuracja ta obsługiwała także: Kalisz Pomorski, Recz i Drawno. Holzapfel, *Kościół między Odrą i Bałtykiem*, 140.
- 94 Od 1906 roku sprawowano tutaj Mszę św. sześć razy w roku w sali ratuszowej. Niemniej w 1909 roku władze miejskie cofnęły pozwolenia na korzystanie z niej, stąd też zdecydowano się na zakup stodoły i działki przy ul. Lipiańskiej. Tam wybudowano kaplicę wg projektu Hausera i poświęcono ją 4 września 1910 roku pw. św. Ottona, dając początek kuracji. Parafia została erygowana 1 sierpnia 1924 roku. Edward Rymar, *Święta Studnia czyli misyjne dzieło patrona Pyrzyce Św. Ottona biskupa bamberskiego i pamięć o nim poprzez wieki* (Pyrzyce: Pyrzycka Biblioteka Publiczna, 2006), 65–66; Kostynowicz, Roman. *Kościół archidiecezji szczecińsko-kamińskiej*. t. 2 (Szczecin: Szczecińskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Ottonianum”, 2000), 194; Holzapfel, *Kościół między Odrą i Bałtykiem*, 115.
- 95 Data erygowania wikarii lokalnej. Od 1912 roku dojeżdżał tutaj z posługą duszpasterską kapłan z Kołobrzegu (pierwsza Msza św. została odprawiona 13 maja). Kościół wybudowano dopiero w 1932 roku (kamień węgielny położono 3 lipca 1930 roku, a poświęcono go 16 listopada 1932 r.). Do tego czasu korzystano z kaplicy i domu misyjnego. Maciej Szukała, „Gryfice od wojen napoleońskich do roku 1945”, w: *Gryfice dzieje miasta*, red. Tadeusz Białecki (Szczecin: Oficyna Wydawnicza Archiwum Państwowego „Dokument”, 2013), 191–192. Archiwum WUOZ w Szczecinie, Karta ewidencji zabytków architektury i budownictwa, *Kościół rzymskokatolicki parafii NSPJ*, Kazimiera Kalita-Skwierzyńska, mps (2011); Bogdan Frankiewicz, „Z dziejów Kościoła katolickiego na ziemi gryfickiej od Średniowiecza do 1945 r.”, *Ziemia Gryficka* 4 (1993): 16–27; Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 60.
- 96 Data ustanowienia kuracji. Z pomocą Stowarzyszenia św. Bonifacego nabyto w pobliżu dworca budynek na plebanię i z sąsiedniej stodoły zbudowano kościółek. Nowy kościół został poświęcony 30 czerwca 1929 roku. Holzapfel, *Kościół między Odrą a Bałtykiem*, 172; Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego*, 130–131.
- 97 Data powstania lokalii. Wspólnota katolicka adaptowała dla swoich potrzeb religijnych, poświęconą w 1926 roku, średniowieczną kaplicę św. Gertrudy. Parafia katolicka została zaś erygowana 1 lutego 1936 roku. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 63.
- 98 Data powstania kuracji. 1 listopada 1937 roku uzyskała ona rangę parafii. Bończa-Bystrzycki, *Studia i materiały*, 38, tabela nr 2; Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego*, 101–102.
- 99 Ks. Józef Juzek ze Szczecina 24 lipca 1932 roku położył w Jesionowie kamień węgielny pod budowę kościoła, a już 30 października tegoż roku odbyło się poświęcenie nowej świątyni. Dokonał jej biskup pomocniczy z Berlina – Christian Schreiber. Bończa-Bystrzycki, *Studia i materiały*, 38, tabela nr 2.

- archidiecezji koszalińskiej – 8 parafii: Koszalin, Słupsk, Polanów – 15 kwietnia 1908 roku¹⁰⁰, Szczecinek – 30 września 1910 roku¹⁰¹, Białogard – 14 sierpnia 1915 roku¹⁰², Miastko – 15 kwietnia 1917 roku¹⁰³, Sławno – 8 czerwca 1924 roku¹⁰⁴ i Kozin – 1 maja 1933 roku¹⁰⁵;
- archidiecezji stralsundzkiej – 8 parafii: Stralsund, Greifswald, Bergen, Anklam¹⁰⁶, Demmin, Wolgast – 25 stycznia 1919 roku¹⁰⁷, Barth – 25 października 1924 roku¹⁰⁸ i Grimmnen – 1 kwietnia 1926 roku¹⁰⁹;
- teren ziemi lubuskiej, leżący obecnie na terenie Niemiec, a wchodzący w skład delegatury berlińskiej, został otoczony w 1863 roku opieką archidiecezji w Frankfurcie nad Odrą. W jego skład wchodziły parafie we Frankfurcie nad Odrą, Eberswaldzie (1851 r.), Fürstenwaldzie (1853 r.), Schwedt (1853 r.), Prenzlau (1860 r.) i Wriezen (przed 1863 r.)¹¹⁰;
- oraz 4 parafie z byłej diecezji kamińskiej znajdujące się w dekanatach Wolnej Pralatury Pilskiej: w dekanacie waleckim¹¹¹: Czaplunek – 1312 roku¹¹² oraz w dekanacie

100 W 1907 roku Polanów otrzymał stałego duszpasterza, a powiat miasteczki został przyłączony 15 kwietnia 1908 roku do kuracji polanowskiej. Zastępczo do katolików w powiecie miasteczkim przyjeżdżali księża z diecezji chełmińskiej. Kościół został poświęcony 26 marca 1912 roku. Obok kościoła wybudowano plebanię. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 58. Holzapfel, *Kościół między Odrą a Bałtykiem*, 170–171; Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego*, 141–142.

101 Data powstania kuracji. Zatwierdzona przez państwo ostatecznie 1 października 1926 roku. W 1914 roku wniosek budowy kościoła odrzucono; kamień węgielny wmurowano dopiero 19 sierpnia 1923 roku; Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 59 i Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego*, 144.

102 Data erygowania lokalii. Od 1870 roku co kilka tygodni przyjeżdżał ksiądz z Koszalina. Chociaż działka była już kupiona w 1901 roku, to jednak budowę kościoła rozpoczęto dopiero 12 listopada 1920 roku – wmurowano wówczas kamień węgielny. Holzapfel, *Kościół między Odrą a Bałtykiem*, 169–170; Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego między*, 145–146, Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 58.

103 Data powołania kuracji. Kaplicę w Miastku urządzono w kupionym przez Towarzystwo św. Bonifacego domu mieszkalnym przy obecnej ul. Mickiewicza nr 3, obok starego śmietniska miejskiego. Kamień węgielny pod dom misyjny z kaplicą poświęcił ks. dr Ferdinand Piontek 14 kwietnia 1917 roku. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 58.

104 Data ustanowienia kuracji, chociaż samodzielna kuracja (finansowo niezależna) powstała dopiero 1 października 1929 roku. Kamień węgielny pod budowę kościoła pw. św. Antoniego wmurował 2 czerwca 1925 roku komisarz biskupi ze Szczecina ks. dr Steinmann, a konsekracji świątyni dokonał 29 maja 1928 roku bp dr Josef Deitmer – delegat berliński. Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego*, 148–150.

105 Data powstania lokali. Kościół filialny z 1928 roku w Kozinie został ukończony w 1931 roku. Pod koniec XIX wieku w Kozach i Kozinie mieszkali głównie Niemcy Kaszubi. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 63.

106 Mszę św. sprawowano także w Löwitz w szkole i w Steinmocker w domu robotników rolnych.

107 Powstała jako lokalia. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 63.

108 Powstała jako lokalia. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 63.

109 Powstała jako lokalia. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 63.

110 Ostatnia parafia była położona na terenie byłego biskupstwa kamińskiego, pozostałe – biskupstwa lubuskiego.

111 Walczy nie należał do diecezji kamińskiej.

112 Parafia została erygowana w XIV wieku. Wówczas wchodziła w skład diecezji kamińskiej. Następnie znalazła się w archidiecezji poznańskiej i w dekanacie waleckim. Od 1920 roku należała do arcybiskupiej delegatury, potem do administracji apostołowskiej w Pile i następnie do Wolnej Pralatury Pilskiej. Politycznie leżała na terenie prowincji pomorskiej. Parafię pw. Trójcy Świętej erygował w 1312 roku biskup poznański Andrzej Zaremba przy pierwszym kościele wybudowanym przez templariuszy. Z kamienia zburzonego w XIV wieku zamku zbudowano kościół; ok. 1725 roku został on przebudowany i w 1753 roku poświęcony. Aż do II wojny światowej służył on jako świątynia

łęborskim¹¹³. Bytów – 1329 roku¹¹⁴, Niezabyszewo – 1393 roku¹¹⁵; Tuchomie – 9 czerwca 1908 roku¹¹⁶.

Obszar byłego biskupstwa lubuskiego, należący po 1821 roku bezpośrednio do biskupstwa wrocławskiego, został poddany w 1854 roku pod jurysdykcję dekanatu w Neuzelle (miejscowość ta leżała na terenie byłego biskupstwa lubuskiego, a wspólnota parafialna istniała tutaj od 1817 roku¹¹⁷) zwyczajowo nazywanego archiprezbiteratem w ramach komisariatu głogowskiego¹¹⁸. Siedziba dekanatu została przeniesiona w 1941 roku do Głogowa, a następnie w 1942 roku do Gorzowa Wielkopolskiego¹¹⁹.

W Gorzowie Wielkopolskim pierwsza parafia pw. Podwyższenia Krzyża Świętego powstała 27 sierpnia 1856 roku¹²⁰ (powstała ona z podziału rozległej parafii w Neuzelle).

katolicka. Liczba katolików wahała się od 188 (1910 r.) do 320 (1920 r.). Ceynowa, *Ziemia pograniczna*, 114, 122; Holzapfel, *Kościół między Odrą a Bałtykiem*, 176–177.

113 Lębork nie należał do diecezji kamińskiej.

114 Parafia w Bytowie należała do diecezji kamińskiej. Potem należała do diecezji chełmińskiej. W 1819 roku nastąpiło połączenie dekanatu bytowskiego z lęborskim. Po I wojnie światowej Bytów znalazł się w dekanacie lęborskim, arcybiskupiej delegatury, potem administracji apostolskiej w Pile i następnie w Wolnej Pralaturze Pińskiej. Pierwsza wzmianka o parafii pojawia się w 1329 roku, chociaż chrześcijaństwo dotarło tutaj już w 1160 lub 1170 roku. Kościół parafialny w 1557 roku przeszedł w ręce protestantów. Dwukrotnie ulegający pożarowi został odbudowany z ruin i poświęcony 21 listopada 1716 roku przez ks. prob. Brusa i zarazem dziekana dekanatu bytowskiego, z upoważnienia bp. Szaniawskiego (1706–1720). Za czasów proboszcza ks. Franciszka Loepera został całkowicie odrestaurowany i 11 czerwca 1893 roku konsekrowany przez bp. Leona Rednera. W 1912 roku Polacy stanowili w powiecie bytowskim ok. 15% ludności. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 29.

115 Parafia w Niezabyszewie należała do diecezji kamińskiej. Potem należała do diecezji chełmińskiej. Po I wojnie światowej znalazła się w dekanacie lęborskim, arcybiskupiej delegatury, potem administracji apostolskiej w Pile i następnie w Wolnej Pralaturze Pińskiej. Neoromański kościół jest jednym z najpiękniejszych zabytków Kaszubów Bytowskich. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 29.

116 Parafia w Tuchomiu należała do diecezji kamińskiej. Potem należała do diecezji chełmińskiej. Po I wojnie światowej znalazła się w dekanacie lęborskim, arcybiskupiej delegatury, potem administracji apostolskiej w Pile i następnie w Wolnej Pralaturze Pińskiej. Pierwsza wzmianka o Tuchomiu pochodzi z 1315 roku, z czasów gdy właścicielami klucza tuchomskiego była rodzina Święców. Świątynię katolicką, która istnieje obecnie, zbudowano w 1906 roku na miejscu zniszczonej w kolejnym pożarze 14 lipca 1899 roku. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 29; Jan Woźniak, „Zarys Historyczny Gminy Tuchomie”, dostęp 7.06.2022, http://www.tuchomie.pl/Zarys_Historyczny_Gminy_Tuchomie,50.

117 Wiąże się ona z działalnością konwentu cysterskiego, jaki powstał tutaj w 12 października 1268 roku. W czasie reformacji, w 1817 roku został on sekularyzowany. Jednakże, mimo że klasztorem zarządzało państwo pruskie, to jednak kościół pełnił rolę parafii katolickiej.

118 Archidiaconat głogowski powstał w 1219 roku. W czasach pruskich biskupstwo wrocławskie w tej części zostało podzielone na 10 komisariatów, w tym komisariat głogowski, który obejmował 12 archiprezbiteratów: Cottbus, Kożuchów, Głogów, Góra, Grodowiec, Neuzelle, Żagań, Sława, Świebodzin, Zielona Góra, Żary i Szprotawa. Taki podział też funkcjonował w 1928 roku.

119 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 41–42.

120 Bolesław Dratwa, „Zarys dziejów organizacji kościelnej na terenie Ziemi Lubuskiej”, *Gorzowskie Wiadomości Kościelne* 12 (1975): 488; Zdzisław Lec, Roman Skarżyński, Dariusz Śmierczalski-Wachocz, „Kalendarium Kościoła na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku”, w: *Kalendarium Kościoła na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej ze szczególnym uwzględnieniem lata 1945–2005*, Studia i Rozprawy nr 11, red. Grzegorz Wejman (Szczecin: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, druk Zapol, 2007), 78. W schematycznie diecezjalnym znajdujemy informację, że w Gorzowie Wielkopolskim w latach 1854–1855, za sprawą ówczesnego proboszcza misji w Neuzelle, ks. T. Grühlinga, wybudowano kaplicę, wokół której organizowano duszpasterstwo. Wkrótce okazała się ona niewystarczająca. Na jej miejscu wybudowano w latach 1905–1907 obecny kościół.

Kolejna parafia, a raczej stacja duszpasterska, została erygowana w Ośnie Lubuskim – 20 kwietnia 1859 roku¹²¹. Następne parafie¹²² powstały w Gubinie – 23 listopada 1861 roku¹²³, Kostrzynie – 23 listopada 1861 roku¹²⁴, Sulęcinnie – 9 maja 1895 roku¹²⁵, Myśliborzu – 26 lutego 1905 roku¹²⁶, Gorzowie Wielkopolskim pw. św. Józefa – 1925 roku¹²⁷, Dębnie – 1 października 1934 roku¹²⁸ w Strzelcach Krajeńskich – 1936 roku¹²⁹, w Rzepinie – 1 marca 1937 roku¹³⁰. Do powstałego 1 stycznia 1938 roku dekanatu Eberswalde¹³¹

W 1927 roku parafia liczyła już ponad 5 tys. katolików. *Schematyzm diecezji zielonogórsko-gorzowskiej* (dalej SDZG) (Gorzów Wielkopolski, 1995), 234.

- 121 Roland Prejs (Prejs, „Odrodzenie życia katolickiego w dorzeczu środkowej Odry”, 81; SDZG, 1995, 497; Dratwa, *Zarys dziejów organizacji kościelnej*, 488) podaje rok 1857 erygowania parafii.
- 122 W kolejnych latach powstały parafie w ramach diecezji wrocławskiej (nienależące w średniowieczu do diecezji lubuskiej), które po II wojnie światowej weszły w skład administracji apostolskiej kamińskiej, lubuskiej i prałatury pilskiej, a następnie – diecezji gorzowskiej i obecnie zielonogórsko-gorzowskiej. Były to parafie w: Łęknicy – 26 października 1861 roku; Sulechowie – 31 marca 1864 roku (12 grudnia 1863 r. powstała stacja misyjna); Zasiękach – 28 lipca 1873 roku; Krośnie – 10 września 1892 roku; Drezdenku – 4 stycznia 1895 roku; Lubsku – 9 kwietnia 1908 roku; Iłowie (placówka duszpasterska) – 1 października 1910 roku i Tuplicach – 17 listopada 1935 roku. Prejs, „Odrodzenie życia katolickiego w dorzeczu środkowej Odry”, 81–82; SDZG, 1995, 379, 383, 582; Dratwa, *Zarys dziejów organizacji kościelnej*, 488.
- 123 Dratwa, *Zarys dziejów organizacji kościelnej*, 488. W Gubinie odprawiono pierwszą Mszę św. 25 stycznia 1852 roku. W 1859 roku zaś zbudowano kościół katolicki przy ul. Królewskiej. Zaś 28 października 1860 roku poświęcono gubiński kościół katolicki pw. Świętej Trójcy. Rok później została erygowana parafia. W 1935 roku rozbudowano kościół katolicki, zaś 30 sierpnia 1936 roku kard. Adolf Bertram, arcybiskup wrocławski, poświęcił go.
- 124 Dratwa, *Zarys dziejów organizacji kościelnej*, 488. Schematyzm cały proces powstawania parafii tłumaczy w ten sposób, że w 1858 roku. Misja z Neuzelle utworzyła na terenie Kostrzyna ośrodek życia katolickiego. Zbudowano tam w 1861 roku kościół pw. św. Mainulfa, a parafię erygowano w 1868 roku. Kościół został zniszczony w 1945 roku. SDZG, 1995, 296.
- 125 Prejs, „Odrodzenie życia katolickiego w dorzeczu środkowej Odry”, 81–82. W 1862 roku miało miejsce poświęcenie kościoła katolickiego, który formalnie należał do parafii w Ośnie, ale ponieważ Sulęcinnie był większym ośrodkiem miejskim, stopniowo zaczął przejmować funkcje parafialne. Oficjalnie parafia powstała w 1895 roku i została złączona z parafią w Ośnie, stąd też odtąd używała nazwy – parafia Sulęcinnie-Ośno.
- 126 Wchodziła ona w skład archidiecezji wrocławskiej i dekanatu gorzowskiego. Politycznie leżała na terenie Brandenburgii. W związku z coraz większym napływem Polaków doszło do podziału gorzowskiej parafii. Podjęto też budowę kościoła, który został poświęcony w 1906 roku przez kard. Adolfa Bertrama z Wrocławia. W Barlinku wybudowano kościół pw. św. Bonifacego, który został poświęcony 19 grudnia 1923 roku. *Amtlicher Feuhrer durch das Bistum Berlin* (Berlin: Bischöfliches Ordinariat, 1938), 113; Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego*, 105; Andrzej Hanich, *Czas przelomu. Kościół katolicki na Śląsku Opolskim w latach 1945–1946* (Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 2008), 34; Edward Rymar, „70-lecie Kościoła św. Bonifacego w Barlinku”, *Kościół nad Odrą i Bałtykiem* 11 (1994): 24.
- 127 Drugą parafię w Gorzowie Wielkopolskim utworzono dzięki staraniom oo. sercanów. SDZG, 1995, 205.
- 128 W 1898 roku utworzono tutaj stację misyjną dla katolików zamieszkałych w Dębnie i okolicach, mieszcząca się w podwórzu kamienicy przy Friedenstrasse (dziś ul. Kościuszki), podległą parafii pw. św. Meindfusa w Kostrzynie. 25 czerwca 1933 roku poświęcono nowo wybudowany kościół przy Am Mühlengraben (dziś ul. Pułaskiej) pw. św. Antoniego. Kostynowicz, *Kościół*, t. 1, 173. W średniowieczu Dębno należało do diecezji kamińskiej.
- 129 Prejs, „Odrodzenie życia katolickiego w dorzeczu środkowej Odry”, 82. Świątynia wybudowana została dla potrzeb parafii rzymskokatolickiej w 1929 roku.
- 130 Schematyzm podaje, że społeczność rzepińska licząca ok. 500 katolików, w 1934 roku wybudowała dla siebie na zachodnim krańcu miasta kościół poświęcony Najświętszemu Sercu Pana Jezusa. SDZG, 1995, 499–500. Dratwa (Dratwa, *Zarys dziejów organizacji kościelnej*) podaje 488 katolików w 1834 roku, kiedy erygowano parafię.
- 131 Wezniejsza parafia w Eberswalde należała do archidiecezji frankfurckiej nad Odrą.

została włączona parafia w Chojnie¹³², erygowana 12 października 1913 roku; wcześniej należała do dekanatu Neuzelle. Chojna otrzymała już własnego duszpasterza w 1911 roku. Chociaż już w 1906 roku kupiono działkę budowlaną, to jednak msze święte sprawowano w podupadłym klasztorze. Budowę kościoła rozpoczęto 12 maja 1913 roku, a zakończono 12 października¹³³.

Na obszarze byłych biskupstw kamieńskiego i lubuskiego (ziemia lubuska) rozwinęły swoją działalność także wspólnoty zakonne. Siostry elżbietanki pracowały od 1891 roku w Kołobrzegu¹³⁴, a także w Greifswaldzie¹³⁵, zaś od 17 grudnia 1917 roku Gorzowie Wielkopolskim¹³⁶. Oczywiście, dominowały boromeuszki, które posługiwały od 1861 roku w Święciechowie (było ich od 23 do 25 osób)¹³⁷, od 21 listopada 1867 roku w Szczecinie (było ich 40)¹³⁸, od 1899 roku w Międzyzdrojach¹³⁹. Siostry marianki były od 1916 roku w Zinnowitz, od 1919 roku w Świnoujściu¹⁴⁰, Pasewalku, Bergen i Wolgast oraz od 1925 roku w Zinnowitz-Walshus¹⁴¹. Siostry katarzynki od 1920 roku pracowały w Niezabyszewie¹⁴², a Córki Miłości Bożej od 1928 roku w Greifswaldzie¹⁴³. Na terenie delegatury, a potem biskupstwa berlińskiego działały nieliczne ośrodki zgromadzeń zakonnych męskich: od 14 października 1923 roku oblaci w Żelechowie; od 28 listopada 1928 roku salwatorianie w Białogardzie oraz od września 1938 roku księży z Towarzystwa Serca Jezusowego w Grimmen¹⁴⁴.

Zakończenie

Dobrze funkcjonujące diecezje kamieńska i lubuska w XVI wieku przestały istnieć w wyniku wprowadzenia na Pomorze Zachodnie i ziemię lubuską protestantyzmu. Dla katolików tych ziem zaczął się bolesny czas diaspory. W XVII wieku było ich tylko kilkudziesięciu. Niemniej od XIX, a szczególnie od połowy tegoż wieku katolicyzm coraz bardziej się rozwijał. Pomimo całej niechęci do katolicyzmu władcy brandenburscy nie mogli zapobiec przenikaniu katolików na ich terytorium. Przybywali tu zwerbowani

132 Politycznie należała ona do prowincji Brandenburgia.

133 Feński, *Dzieje Kościoła katolickiego*, 102.

134 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 69.

135 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 69.

136 Prejs, „Odrodzenie życia katolickiego w dorzeczu środkowej Odry”, 83.

137 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 65.

138 Siostry z Fundacji św. Karola Boromeusza obsługiwały dom sierot i instytut przygotowujący dzieci do przyjęcia I Komunii św. oraz szpital. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 67.

139 W 1902 roku wybudowały one kaplicę. Kapelan sióstr służył także duszpastersko świeckim katolikom oraz turystom. Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 69.

140 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 69.

141 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 69.

142 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 69.

143 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 69.

144 Bończa-Bystrzycki, *Kościół katolicki*, 67.

do służby wojskowej czy też zachęteni pomyślnymi perspektywami osadnicy, a nadto margrabiowie, respektując przepisy międzynarodowe, musieli zgodzić się na odprawianie nabożeństw katolickich dla akredytowanych przy ich dworze posłów zarówno francuskich, jak i austriackich. 9 kwietnia 1722 roku w Szczecinie powstała pierwsza wojskowo-cywilna gmina katolicka na Pomorzu Zachodnim, która 24 maja 1809 roku została przemianowana na katolicką cywilno-wojskową parafię pw. św. Jana Chrzciciela.

Wraz z papieską bullą *De salute animarum* z 16 lipca 1821 roku oblicze wspólnoty katolickiej na tych ziemiach zaczęło się zmieniać. Kiedy w ramach delegatury berlińskiej wchodzącej w skład diecezji wrocławskiej w 1821 roku były 3 parafie (w Szczecinie, Stralsundzie i Frankfurcie nad Odrą), to już w połowie XIX wieku 2 archidiecezje: pomorski z 10 parafiami i frankfurcki z 7 parafiami oraz w ramach diecezji wrocławskiej dekanat Neuzelle z 5 parafiami (obejmujący obszar byłego biskupstwa lubuskiego). Jeszcze bardziej zmieniło się oblicze katolicyzmu przed wybuchem II wojny światowej: w 1930 roku powstało biskupstwo berlińskie, w skład którego wchodziło 5 archidiecezji: szczeciński (z 14 parafiami), stargardzki (11), koszaliński (8) i stralsundzki (8) i frankfurcki (6) oraz 4 parafie wchodzące do dekanatów waleckiego i lęborski, a w ramach archidiecezji wrocławskiej istniały 2 dekanaty: gorzowski (z 11 parafiami) i eberswaldzki (2). W sumie na terenie byłych diecezji kamieńskiej i lubuskiej w 1938 roku funkcjonowały 64 parafie (51 parafii w obszarze byłej diecezji kamieńskiej i 13 – lubuskiej), a nadto posługę duszpasterską pełniły tutaj 3 zgromadzenia zakonne męskie (z 3 domami) i 5 zgromadzeń zakonnych żeńskich z 14 domami.

Bibliografia

- Archiwum Państwowe w Szczecinie. AKS, sygn. I/75, 25: Pismo komendanta regimentu do gen. von Borcke z kwietnia 1722 r.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie. APPP, nr 4408: Pismo Nadburmistrza Hakena z 5 marca 1884 r.,
- Archiwum Państwowe w Szczecinie. APPP, nr 4408: Pismo Nadprezydenta do Nadburmistrza Hakena z 5 marca 1884 r. oraz odpowiedź Hakena z 2 maja 1884 r.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie. APPP, nr 4408: Pismo Nadprezydenta z 3 kwietnia 1884 r.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie. APPP, nr 4408: Pismo przewodniczącego rady parafialnej G. Thomasa z 25 marca 1884 r. i z 2 kwietnia 1884 r.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie. Dienstregistratur, nr 803.
- Archiwum Parafii pw. św. Jana Chrzciciela w Szczecinie. Breve papieża Piusa XI, Watykan, 21 czerwca 1922 r.
- Archiwum WUOZ w Szczecinie. Karta ewidencji zabytków architektury i budownictwa: *Kościół rzymskokatolicki parafii NSPJ, Kazimiera Kalita-Skwierzyńska*, mps (2011).
- Archiwum Wyższego Seminarium Duchownego w Paradyżu. Bolesław Dratwa, *Dzieje Kościoła Nadodrza*, (mps).
- Amtlicher Feuhrer durch das Bistum Berlin*. Berlin: Bischöfliches Ordinariat, 1938.

- Bullarium Poloniae*. T. 1, ed. et cur. Irena Sułkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, nr 11 i 29. Romae: École Française de Rome, 1982.
- Codex Pomeraniae Diplomaticus*. T. 1, nr 16 i 63. Greifswald: Wyd. Karl Friedrich Wilhelm Hasselbach i Johan Gotrfried Ludwig Kosegarten, 1843–1852.
- Pommersches Urkundenbuch*. T. 1, nr 111. Stettin: Wydawnictwo Roman Klempin, 1868.
- Schematyzm diecezji zielonogórsko-gorzowskiej*. Zielona Góra: Kuria Diecezjalna w Zielonej Górze, 1995.
- Abraham, Władysław. *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*. Poznań: Wydawnictwo Pallotinum, 1962.
- Albert, Franz. *Gechichte der katholischen Militargemeinde Stettin 1772–1924*. Stettin 1924.
- Allendorff, Johannes. *Religiöse Heimatkunde. Geschichte der katholischen Kirche in Pommern*. Stettin 1930.
- Białecki, Tadeusz, Lucyna Turek-Kwiatkowska. *Szczecin stary i nowy*. Szczecin: Szczecińskie Towarzystwo Kultury, 1991.
- Bończa-Bystrzycki, Lech. *Kościół katolicki na Pomorzu Zachodnim (1871–1945)*. Koszalin: Lech Bończa-Bystrzycki, 1995.
- Bończa-Bystrzycki, Lech. *Studia i materiały do dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*. Koszalin: Lech Bończa-Bystrzycki, 1999.
- Ceynowa, Tadeusz. *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki w latach 1821–1920*. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, 2004.
- Chorzępa, Michał. „Krótki rys historyczny biskupstwa lubuskiego”. *Gorzowskie Wiadomości Kościelne* 9 (1961): 308–319.
- Dratwa, Bolesław. „Apostolski Wikariat Północy”. *Gorzowskie Wiadomości Kościelne* 1 (1980): 24–29.
- Dratwa, Bolesław. „Problemy Kościoła na terenie diecezji wrocławskiej i jej delegatury w Berlinie w XVIII i XX w.”. *Gorzowskie Wiadomości Kościelne* 8 (1984): 181–192.
- Dratwa, Bolesław. „Zarys dziejów organizacji kościelnej na terenie Ziemi Lubuskiej”. *Gorzowskie Wiadomości Kościelne* 12 (1975): 486–490.
- Fabiszak, Jacek. *100 lat parafii pw. Matko Bożej Gwiazdy Morza w Świnoujściu*. Szczecin: bw, 1996.
- Feński, Joachim. *Dzieje Kościoła katolickiego między Odrą i Łebą od Reformacji do 1945 roku*. Szczecin: Wydawnictwo Kadruk, 2013.
- Frankiewicz, Bogdan. „Szpital św. Karola Boromeusza”. *Kościół nad Odrą i Bałtykiem* 2, 61 (1992): 24.
- Frankiewicz, Bogdan. „Z dziejów Kościoła katolickiego na ziemi gryfickiej od Średniowiecza do 1945 r.” *Ziemia Gryficka* 4 (1993): 16–27.
- Frankiewicz, Bogdan. „Z dziejów parafii w Szczecinie Dąbiu”. *Kościół nad Odrą i Bałtykiem* 20, 53 (1991): 16.
- Gustowski, Leszek. *Polska a Pomorze Odrzańskie. Zarys historyczny*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1946.

- Hanich, Andrzej. *Czas przełomu. Kościół katolicki na Śląsku Opolskim w latach 1945–1946*. Opole: Wydawnictwo Świętego Krzyża, 2008.
- Heyden, Hellmuth. *Kirchengeschichte Pommerns*. T. 2. Köln–Braunsfeld: Westfälische Wilhelms-Universität z Münster, 1957.
- Holzapfel, Helmut. *Kościół między Odrą a Bałtykiem*. Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne, 1990.
- Jablonski, Leo. *Geschichte des fürstbischöflichen Delegaturbezirkes Brandenburg und Pommern*. Breslau: Druck von R. Mischkowsky, 1929.
- Józefczyk, Mieczysław. „Translacja bulli «De salute animarum» i dokumentów korygujących granice diecezji warmińskiej w 1861 i 1922 roku”. *Studia Elbląskie* 18 (2017): 9–35.
- Konieczny, Leon. „Od Reinberna do Ignacego”. W: *W 1000-lecie powstania biskupstwa w Kołobrzegu*, red. Ignacy Jeż, 47–211. Koszalin: Wydawnictwo Miscellanea, 2000.
- Kopiczko, Andrzej. „Reorganizacja Kościoła katolickiego w Prusach na podstawie bulli «De salute animarum»”. W: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*. T. 12, red. Jan Walkusz, 65–73. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013.
- Kostynowicz, Roman. *Kościół archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej*. T. 1 i 2. Szczecin: Szczecińskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Ottonianum”, 2000.
- Kozłowska-Budkowa, Zofia. *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*. T. 1. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1947.
- Kumor, Bolesław. *Historia Kościoła*. Cz. 5: *Czasy nowożytne*. Lublin: KUL, 1984.
- Kumor, Bolesław. „Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 18 (1969): 289–352.
- Kumor, Bolesław. „Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 22 (1971): 309–404.
- Kumor, Bolesław. *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980.
- Labuda, Gerard. *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1974.
- Lec, Zdzisław, Roman Skarżyński, Dariusz Śmierzchalski-Wachocz. „Kalendarium Kościoła na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej do 1945 roku”. W: *Kalendarium Kościoła na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej ze szczególnym uwzględnieniem lata 1945–2005*. Studia i Rozprawy nr 11, red. Grzegorz Wejman, 9–92. Szczecin: Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego, 2007.
- Moskał, Tomasz. „Misja Północna”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 12 (kol. 1218–1219). Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2008.
- Napierała, Edward. „Geneza Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp.”. *Studia Paradyckie* 1 (1985): 183–212.
- Okoń, Marek. „Goleniów”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 5 (kol. 1260). Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1989.
- Okoń, Marek. „Granice średniowiecznej diecezji kamieńskiej”. *Roczniki Humanistyczne* 2 (1987): 41–59.

- Okoń, Marek. Wrzeszcz, Maria. „Kołobrzeg”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 9 (kol. 425–427). Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002.
- Okoń, Marek. Wrzeszcz, Maria. „Koszalin”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 9 (kol. 974–976). Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002.
- Petersohn, Jürgen. „Die räumliche Entwicklung des Bistums Kammin”. *Studien Neue Folge* 57 (1971): 7–25.
- Prejs, Roland. „Odrodzenie życia katolickiego w dorzeczu środkowej Odry i dolnej Warty w XIX i pierwszej połowie XX wieku”. W: *Dzieje Kościoła katolickiego na Środkowym Nadodrzu do czasów najnowszych*, red. Adrian Put, Robert Kufel, 73–89. Zielona Góra–Gorzów Wielkopolski: Wydawnictwo Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej, 2020.
- Rasmus, Artur. „Kościół Chrystusa Króla w Szczecinie”. *Kościół nad Odrą i Bałtykiem* 23, 56 (1991): 20.
- Rogier, Luis J. de Bertier de Sauvigny, Guillaume, Hajjar, Joseph. *Historia Kościoła*. T. 4: *lata 1715–1848*. Przeł. Tadeusz Szafranski. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1987.
- Rosal, Heribert, Marek Zahajkiewicz. „Berlin”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 2 (kol. 291–293). Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1985.
- Rymar, Edward. „70-lecie Kościoła św. Bonifacego w Barlinku”. *Kościół nad Odrą i Bałtykiem* 11 (1994): 24.
- Rymar, Edward. *Święta Studnia czyli misyjne dzieło patrona Pyrzyce Św. Ottona biskupa bamberskiego i pamięć o nim poprzez wieki*. Pyrzyce: Pyrzycka Biblioteka Publiczna, 2006.
- Rymar, Edward. *Biskupi – mnisi – reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamieńskiej*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2002.
- Salmonowicz, Stanisław. *Prusy. Dzieje państwa i społeczeństwa*. Warszawa: Spółdzielnia Wydawniczo-Handlowa „Książka i Wiedza”, 1998.
- Silnicki, Tadeusz. *Z dziejów Kościoła w Polsce*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1960.
- Stasiewski, Bernhard. *Die katholische Kirche im Bereich des Bistums Berlin*. Berlin: Herder, 1938.
- Steinmann, Paul. *Festschrift zur Zweihundert-Jahrfeier der Katholischen Gemeinde Stettin 1722–1922*. Stettin: Propsteikirche St. Johannes, 1922.
- Szukała, Maciej. „Gryfice od wojen napoleońskich do roku 1945”. W: *Gryfice dzieje miasta*, red. Tadeusz Białecki, 159–208. Szczecin: Oficyna Wydawnicza Archiwum Państwowego „Dokument”, 2013.
- Tüchle, Hermann, Bouman, Cornelius Adrianus. *Historia Kościoła*. T. 3: *lata 1500–1715*. Przeł. Jerzy Piesiewicz. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1986.
- Urban, Wincenty. *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*. Wrocław, 1962.
- Walicki, Jan. *Przynależność metropolitalna biskupstwa kamieńskiego i lubuskiego na tle rywalizacji Magdeburga i Gniezna*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1960.
- Weiss, Anzelm. *Organizacja diecezji lubuskiej w średniowieczu*. Studia Kościelnohistoryczne. T. 1. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1977.
- Weiss, Anzelm. „Terytorium diecezji lubuskiej w średniowieczu”. *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne KUL* 4 (1973): 83–92.

Wejman, Grzegorz. *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1945–1972*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2007.

Westpfal, Franz. *Apostolische Administratur Schneidemühl*. Schneidemühl: Verlag des Johannesboten, 1928.

Wiśniowski, Eugeniusz. „Losy katolicyzmu na Pomorzu Zachodnim od czasów reformacji do II wojny światowej”. *Prezbiterium* 9–11 (1974): 69–78.

Woźniak, Jan. „Zarys Historyczny Gminy Tuchomie”. Dostęp 7.06.2022.
http://www.tuchomie.pl/Zarys_Historyczny_Gminy_Tuchomie,50.

Cytowanie chicagowskie:

Wejman, Grzegorz. „Bulla Piusa VII «De salute animarum» a odradzający się Kościół katolicki na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1821–1945”. *Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie* 31 (2024): 225–250. DOI: 10.18276/skk.2024.31-12.

Cytowanie oksfordzkie:

Wejman G., *Bulla Piusa VII „De salute animarum” a odradzający się Kościół katolicki na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej w latach 1821–1945*. „Studia Koszalińsko-Koło-brzeskie” 31 (2024), s. 225–250. DOI: 10.18276/skk.2024.31-12.